

Boldogtalan kapitalizmus?
A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője
Csite András

Közjó és Kapitalizmus Intézet
Műhelytanulmány
No. 10.

2009. február 25.

A dolgozat áttekintést ad az elmúlt évtizedben készült, magyarországi adatokat is közlő érték- és attitűdkutatások eredményeiről. Elsődleges célunk az volt, hogy a Közjó és Kapitalizmus Intézet első kapitalizmusjelentéséhez fölvezessük a mai magyar társadalom értékrendszerének alapvonásait. A dolgozat nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a magyarországi értékrendszer sajátosságait, a legfontosabb cél- és eszközértékeket, a közállapotokkal való elégedettséget, az egyéni siker vélt meghatározóit, a magyarországiak nemzeti önképét, az általános bizalmi légkör meglétét, valamint a szabálykövetéssel és normaszegéssel kapcsolatos attitűdöket és tapasztalatokat. Külön fejezetet szentelünk a magyarországi társadalom vállalkozókkal kapcsolatos vélekedéseinek bemutatására.

Boldogtalan kapitalizmus?

A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője

Csite András⁺

Tartalomjegyzék:

Bevezetés	2
Magyarországi értékek: családi biztonság és anyagi jólét	3
Boldogtalan és elégedetlen Magyarország.....	12
A magyarországi boldogulás feltételezett okai: kapcsolatok, családi háttér.....	16
Magyarországi önkép: büszkeség és balítélet	21
A világ bizalomhiányos „felén”	24
Szabálykövetés és normaszegés.....	27
A jó kapitalizmus főhőse: a vállalkozó	30
Összefoglalás	37
Függelék: A jó kapitalizmus értékeinek mérésére szolgáló survey-kérdések	39

A dolgozat korábbi változatához fűzött megjegyzéseikért, javaslataikért Horváth Gergely Krisztiánnak, Kmetty Zoltánnak, Németh Nándornak, Rosta Gergelynek és Szepesi Balázsnak tartozok köszönettel.

⁺ Csite András PhD társadalomkutató
E-mail: csite.andras@gmail.com, Cím: 8315 Gyenesdiás, Hámán u. 26.

„Értéorientáltság, alkotás; gyarapodás, építés; tisztességesség, polgári érzület; empátia, beleérzőképesség – ezek azok az alapértékek, normák, amelyek, nyilván továbbiakkal együtt, a jól működő kapitalista alkotmány feltételei és következményei. Ezeknek a normáknak és értékeknek elsősorban az egyének, másodsorban pedig az önkéntes szerveződések, autonóm közösségek viselkedésében van magyarázóerejük.”
(Balázs Zoltán: *A kapitalizmus alkotmánya*)

Bevezetés

A következő oldalakon áttekintést adunk az elmúlt évtizedben készült, magyarországi adatokat is közlő érték- és attitűdkutatások eredményeiről. Vizsgálódásunkat nem a tudományos érdeklődés¹ hajtja, hanem abbéli meggyőződésünk, hogy diagnózisunk hozzájárulhat egy olyan közös cselekvési program kialakításához, ami a magyarországi kapitalizmus jobbátételét szolgálhatja. A dolgozat nagyobb része azt a célt szolgálja, hogy a Közjó és Kapitalizmus Intézet első kapitalizmusjelentéséhez fölvezöljünk a mai magyar társadalom értékrendszerének alapvonásait, hisz a jó emberi élet feltételeinek megteremtése és fönntartása szempontjából egy-egy társadalom kulturális-értékrendszerbeli hovatartozása olyan kiinduló állapot, melyet – Balázs Zoltán nyomán² – az adott civilizáció és az adott politikai közösség tagjainak sajátos elvárásaival azonosítunk. Meggyőződésünk szerint a jó emberi élet lehetőségeit biztosító kapitalista alkotmány (a jó kapitalizmus) egyszerre feltételezi s biztosítja az egyénileg és társadalmilag kívánatosnak tartott végállapotokra és viselkedésmódokra vonatkozó tartós vélekedések fennmaradását. A „végállapot” vagy cél a jó kapitalizmusban a jó emberi élet feltételeinek megteremtése, az alkotó, gyarapodó, megbecsültséget adó és együttérző lét biztosítása. A jó kapitalizmus alkotmánya szerint a jó emberi élet az egyéntől és a társadalomtól teljesítményt, szorgalmat, tudást, törvénytiszteletet, együttműködést és közösségi áldozatvállalást, valamint ezek elismerését követeli meg. A jó kapitalizmus meggyőződésünk szerint megfeleltethető a Wilhelm Röpke által polgárinak nevezett világrendnek:

„Mire gondolunk akkor, amikor azt állítjuk, hogy piacgazdaság csak a jó értelemben vett polgári rendben virágozhat? Arra, hogy e gazdasági rend természetes helye ott van, ahol megvan az egyéni törekvés, a felelősségvállalás, az élettervezés, a tulajdonban gyökerező függetlenség, a mérlegelés, a számítás, a takarékoskodás, a jövőről való gondoskodás. Szükséges hozzá az is, hogy az egyén megfelelően kapcsolódjék családhoz, a nemzedékekhez, a természethez. Az egyének meg kell tudnia terveznie az életét...”³

Szalai Ákos⁴ a Közjó és Kapitalizmus Intézet küldetésének meghatározásához készített tanulmánya szerint a szabad együttműködésre épülő kereskedő társadalom létrejöttében és fönntartásában három eszközértéknek van kiemelt szerepe: a felelősségvállalásnak, a kockázatvállalásnak (vagy vállalkozókedvnek) és az együttműködésnek:

„A különböző jogi, intézményi alternatívák közötti választás során kiemelt szempont: az emberek önmagukért vállalt felelőssége, a kockázatvállalás (vállalkozói szellem) elismerése, a kooperációs készség és hajlandóság nagybecsülése. Hitünk szerint ezen azok az értékek, amelyekre a szabad együttműködésre épülő kereskedő társadalom épülhet.”

A fenti értékeket a témánk szempontjából releváns szerzők egy része vállalkozói értékeként azonosítja, míg mások – így a „szociális piacgazdaság” eszméjének gyakorlatba ültetője, Ludwig Erhard – a középosztályal:

¹ A rendelkezésünkre álló lehetőségek és erőforrások elsősorban a témába vágó, a világhálón elérhető információk, adatbázisok és tanulmányok összegyűjtését és rendszerezését tették lehetővé.

² Balázs Zoltán: *A kapitalizmus alkotmánya*. Letölthető:

http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT01.Bal%C3%A1zs_A_kapitalizmus_alkotmánya.pdf

³ Wilhelm Röpke (2000): *Emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Válogatta: J. Horváth Tamás. Aula: Budapest, p. 40

⁴ Szalai Ákos (2008): *A kapitalizmus magánjogi alapintézményei*. Letölthető:

http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT05.Szalai_Alapintezmenyek-normativ_0.pdf

„Számomra a középosztály az a réteg – és csak ezen az alapon teszek hitet a középosztály mellett –, amely azokat az embereket fogja össze vagy akarja összefogni, akik saját felelősségükre, saját maguk és saját teljesítményükkel készek saját egzisztenciájukat biztosítani. A középosztály számára értékékként követendő 'minőségek' a következők: a saját sorsáért érzett felelősség, az önálló egzisztencia, *bátorság* ahhoz, hogy *saját teljesítménye* alapján megáll a lábán és egy szabad társadalomban, szabad világban helyt akar állni⁵.”

Vizsgálati fókuszul – a jó kapitalizmus ideáltipikus értékvilágával kapcsolatos különböző vélemények szintetizálása eredményeként – öt fő értéket jelöltünk ki, amelyek széleskörű – nemcsak a gazdasági alrendszerre kiterjedő – érvényesülése hozzájárulhat a jó kapitalizmus létrejöttéhez és fennmaradásához. Ezek az értékek a következők:

- bizalom, együttműködési készség és hajlandóság
- szorgalom, alkotásvágy és az egyéni teljesítmény tisztelete
- felelősségvállalás
- lelkiismeretesség (becsület, tisztesség és törvénytisztelet)
- kockázatvállalás és bátorság (vállalkozói hajlandóság)

A reprezentatív lakossági mintákon végrehajtott kérdőíves adatfelvételek elemzője a magyarországi kapitalizmus állapotának leírásához azzal tud hozzájárulni, hogy újrapvizsgálja a jó kapitalizmus értékeinek érvényesülésével kapcsolatos fölméréseket. Mi is így tettünk e dolgozat elkészítésekor: igyekeztünk minél több, nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő adatot összegyűjteni, s ezekből konzisztens és későbbi vizsgálatokat is lehetővé tevő képet alkotni.

A dolgozat tehát nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a magyarországi értékrendszer sajátosságait, a legfontosabb cél- és eszközértékeket, a közállapotokkal való elégedettséget, az egyéni siker vélt meghatározóit, a magyarországiak nemzeti önképét, az általános bizalmi légkör meglétét, valamint a szabálykövetéssel és normaszegéssel kapcsolatos attitűdöket és tapasztalatokat. Külön fejezetet szentelünk a magyarországi társadalom vállalkozókkal kapcsolatos vélekedéseinek bemutatására.

Dolgozatunk elkészítésekor mindvégig arra törekedtünk, hogy a magyarországi értékrendszert a legfrissebb elérhető adatok⁶ alapján és nemzetközi összehasonlításban mutassuk be. Erre számos nemzetközi együttműködésben megvalósult szociológiai felmérés teremtett lehetőséget, noha gyakran előfordult, hogy a vizsgálatok csak az országok egy szűkebb körére terjedtek ki. A jobb áttekinthetőség kedvéért a magyarországi adatokat igyekszünk úgy bemutatni, hogy azokat a bulgár, a cseh, a holland, a portugál, a svéd, az orosz és az egyesült államokbeli eredményekkel is összehasonlíthassuk. Az adatfelvételek korlátai miatt azonban erre nem mindenütt volt lehetőségünk. Hogy miért épp ezeket az országokat vontuk be az összehasonlításba? Mert feltételezzük, hogy a nyugati világ egy-egy nagyobb térségében, országcsoportjában jellemző értékrendszerek reprezentálására alkalmasak.

Dolgozatunk függelékében az elmúlt években végrehajtott nemzetközi értékfelmérések eredményei segítségével bemutatjuk azokat az időbeli és országok közti összehasonlítást lehetővé tevő survey-kérdéseket, melyeket a Közjó és Kapitalizmus Intézet későbbi éves jelentéseinek elkészítéséhez a magyarországi felnőtt lakosságot reprezentáló mintákon kívánunk majd lekérdezni.

Magyarországi értékek: családi biztonság és anyagi jólét

Az elmúlt évtizedek hazai értékvizsgálatai gazdag empirikus tudásanyagot halmoztak föl a magyarországi társadalomban kívánatosnak tartott viselkedésmódokról. E fejezetben ezeknek a vizsgálatoknak a témánk szempontjából releváns főbb megállapításait összegezzük, s nagy hangsúlyt

⁵ Ludwig Erhard (1993): Jólétet mindenkinek. Konrad-Adenauer-Stiftung. Fordította: Péter Zoltán. 101. oldal

⁶ Egy-egy társadalom értékrendszere meglehetősen lassan változik, így indokolhatónak tartottuk nemcsak az elmúlt évek adatfelvételi eredményeinek közlését is. Mint alább látni fogjuk, még az olyan nagyléptékű strukturális változások, mint pl. a kelet-európai rendszerváltoztatások sem eredményezték az értékrendszerek jelentős átalakulását.

helyezünk a családdal, a biztonsággal és az anyagi jóléttel kapcsolatos vélekedések bemutatására. Ezek kiemelését azért tartjuk indokoltnak, mert az elmúlt harminc év mérései szerint egyrészt ezek alkotják a legfontosabb célértékeket, másrészt a család jelentőségének növekedése, a bizonytalanság-érzet emelkedése és az anyagi jólét indokoltnak véltől való tartós elmaradása a rendszerváltoztatás folyamatában létrejövő magyarországi kapitalizmus meghatározó sajátossága.

Szociológiai érték-felmérésekre először a hetvenes években került sor.⁷ A Kádár-kor Magyarországon a megkérdezettek az életkörülmények megfelelő színvonalú biztosítását és az anyagi gyarapodást megalapozó értékeket tekintették a legfontosabbaknak. Földvári Mónika⁸ így foglalta össze a vizsgálatok főbb megállapításait:

„A vizsgálatok során kirajzolódott egy sajátosan kelet-európai 'felemás', 'negatív' modernizáció képe, mely nem a piacra és a pragmatikus-hatékony cselekvés értékeire, hanem a központi irányítás intellektuális értékeire és a társadalomtól megerősítést váró, közösségi kapcsolatok nélküli individuumra épít.” (33. oldal)

A magyarországi társadalom értékrendjének átalakulását leírni hivatott „felemás modernizáció” tézise azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert az 1989/1990-es átalakulást követően végzett értékvizsgálatok azt találták, hogy a rendszerváltoztatás nem hozott jelentős változást az értékrendben, s nem beszélhetünk egy új értékrend kialakulásáról. Az individualizmus és egoizmus nyolcvanas évekre kiforrálódott, a társadalom széles rétegeiben rögzült, erősen szekularizált értékrendi dominanciáján az 1990-es fordulat után sem állt be változás⁹, vagyis az értékvélemények termeléséért, kialakításáért felelős társadalmi intézmények, mechanizmusok működésében nem következett be mélyreható változás.

Az átlagos rangszámok változása

(1-18 között, minél kisebb az átlagérték, annál fontosabb az „átlagos” magyarországi válaszadó számára)

	1978	1982	1990	1993	1996	1997	1998
Célértékek							
CSALÁDI BIZTONSÁG	5.2	5.3	3.9	4.6	3.8	3.7	3.9
BÉKE	4.4	3.9	4.9	3.7	4.8	4.9	5.1
BOLDOGSÁG	6.9	7.6	6.0	6.2	5.9	5.9	5.9
ANYAGI JÓLÉT	8.2	8.7	6.8	6.5	6.5	6.8	6.8
BELSŐ HARMÓNIA	8.9	8.7	7.5	8.4	7.6	7.4	7.6
HAZA BIZTONSÁGA	7.4	6.8	8.1	6.6	8.0	7.9	8.2
IGAZI BARÁTSÁG	9.4	8.9	9.2	9.1	9.0	9.1	9.0
SZABADSÁG	8.7	8.8	9.1	9.0	9.4	9.6	9.3
MUNKA ÖRÖME	7.7	8.2	8.7	8.8	9.7	11.2	9.4
EMBERI ÖNÉRZET	9.6	9.6	9.9	10.5	10.1	10.0	9.9
TÁRSADALMI MEGBECSÜLÉS	8.8	9.2	11.1	10.5	10.6	10.5	9.9
IGAZI SZERELM	10.3	10.7	9.7	10.6	10.0	10.3	10.8
BŐLCSESSÉG	13.1	12.7	12.2	11.3	11.4	11.0	11.0
EGYENLŐSÉG	9.4	9.1	11.2	10.7	11.0	11.1	11.2
ÉLVEZETES ÉLET	11.8	11.9	11.6	12.0	11.9	11.3	11.9
VÁLTOZATOS ÉLET	11.7	11.9	11.7	11.9	12.0	11.5	12.1
SZÉPSÉG VILÁGA	13.9	13.6	14.2	14.0	14.1	13.6	14.1
ÜDVÖZÜLÉS	15.8	15.5	15.4	15.7	15.2	15.4	15.0

⁷ Hankiss Elemér, Manchin Róbert, Füstös László, Szokolczai Árpád (1982): Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest; Hankiss Elemér, Manchin Róbert, Füstös László (1983): Az életcélok szerepe az emberek életében. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest

⁸ Földvári Mónika (2004): Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

⁹ Beluszky Tamás (2000): Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. In: Korall Vol. 1 No. 1, pp. 137-154

	1978	1982	1990	1993	1996	1997	1998
Eszközértékek							
SZAVAHIHETŐ	6.7	6.4	6.5	6.7	6.4	6.6	6.7
FELELŐSÉGTELJES	6.9	7.3	7.2	7.2	7.1	6.8	6.9
BÁTOR	7.2	7.4	7.3	7.4	7.8	7.8	7.2
SEGÍTŐKÉSZ	7.9	8.7	9.0	9.2	9.1	9.3	7.9
ÉRTELMES	8.3	7.6	7.4	6.4	7.4	7.0	8.3
ÖNÁLLÓ	9.1	10.1	9.7	10.0	9.4	9.1	9.1
FEGYELMEZETT	9.2	8.2	9.1	9.0	9.3	9.0	9.2
TÖREKVŐ	9.5	10.8	10.5	10.8	10.8	11.2	9.5
JÓKEDÉLYŰ	9.9	10.3	9.8	10.2	9.6	9.7	9.9
TISZTA	10.0	9.2	9.4	9.7	8.8	9.4	10.0
SZERETETTEL TELJES	10.2	11.0	10.0	10.2	10.3	10.1	10.2
ELŐTÉLET-MENTES	10.4	9.9	10.7	10.4	10.4	10.7	10.4
UDVARIAS	10.8	9.8	9.7	10.4	9.6	10.2	10.8
ALKOTÓ SZELLEMŰ	10.9	10.9	10.7	10.1	10.9	10.7	10.9
ENGEDELMES	10.9	10.5	11.1	11.6	11.0	11.2	10.9
LOGIKUS	10.9	10.3	10.2	9.3	10.9	10.0	10.9
MEGBOCSÁTÓ	11.0	11.2	11.2	11.4	11.1	10.9	11.0
HATÉKONY	11.4	11.6	11.4	11.2	11.3	11.3	11.4

Füstös László és Szokolczai Árpád Rokeach-tesztel vizsgálta a cél- és eszközértékek 1978-1998 közti változását. Eredményeik szerint a rendszerváltoztató Magyarország értékpreferenciái sokkal kisebb változáson mentek át, mint azt gondolni véljük. Különösen fontos, hogy az eszközértékek rangsorában 1978 és 1998 között alig történt változás, a szavahihetőség, a felelősségteljeség, a bátorság és a segítőkészség erénye mindkét időpontban a legfontosabbnak tartott négy értéknek bizonyult, míg az üdvözülés a legkevésbé fontosnak¹⁰.

Füstös László és Szokolczai Árpád 1999-es cikkükben¹¹ úgy fogalmaztak, hogy 1978-1998 között a magyarországi értékpreferenciákban egyetlenegy, a célértékek rangsorát befolyásoló változás történt, amelyből minden többi egyéni értékpreferencia-elmozdulás levezethető, ami nem más, mint a szocializmus összeomlása és a kommunizmus felbomlása¹²:

„A szocialista értékrendszernek két különböző, bár egymásba kapcsolódó összetevője volt, a klasszikus és a hivatalos szocialista értékek. 1990-re mindkét csoport iránti preferencia lényegesen csökkent. Ez egyértelműen a létező szocializmus összeomlásának jele volt. Ez a jelenség meghatározta azonban az ellentétes elmozdulások irányát és módját is. A klasszikus szocialista értékek ellentétei a materializmus és a hedonizmus értékei voltak, amelyeknek fontossága 1990-ben valóban rögtön megnőtt. Ha azonban e változás iránya a szocializmussal ellentétben állt, akkor módját a rendszer összeomlása határozta meg. Ahogyan a szocializmus egy boldog állapotot ígért a fényes kommunista jövőben, a változásokat is hasonló csodaszerekbe vetett naiv hit követte: jólét, kényelmes élet, boldogság és elégedettség. A hivatalos szocialista értékek szembekerültek egy sor „ellenzéki” értékkel, amelyeknek szerepe 1990-ben hasonlóan nőtt.

¹⁰ Egy 2007-es vallásszociológiai fölmérés eredményei szerint a szekularizáció az elmúlt évtizedben a korábbinál is erősebbé vált. Magyarországon a magukat vallásosnak mondók és a templomba járók aránya minden korosztályban csökkent 1997 és 2007 között. A vizsgált posztkommunista országok közül Románia a leginkább vallásos, kevéssel lemaradva következik Lengyelország és Moldávia. A legjelentősebb emelkedés Szlovákiában következett be 1997-2007 között, míg a legnagyobb „vallási visszaesés” Litvániában és - nálunk. Vallásosság szempontjából Magyarország hátulról a negyedik a sorban: csak a volt NDK-t, Csehországot és Szlovéniát előzzük meg. Forrás: <http://nol.hu/cikk/509801/> A letöltés időpontja: 2008. október 8.

¹¹ Füstös László, Szokolczai Árpád (1999): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977-1998). In: Szociológiai Szemle. No. 3. <http://www.mtapti.hu/mszt/19993/fustos.htm> A letöltés időpontja: 2008. május 8.

¹² Friss vizsgálatok azt mutatták ki, hogy jelentős különbségek mutatkoznak az egyes generációk értékpreferenciáiban. A GfK 2008-as felmérése szerint: „A fiatalok értékrendje természetesen lényegesen különbözik az idősebb korosztályokétól. Olyan alapértékek, mint a család védelme, anyagi biztonság természetesen számukra is alapvetők, ám mindezen túl a magyar fiataloknál – a régióban élő más fiatalokkal szemben – markáns értéként jelenik meg a büntetés. A büntetésnek és az igazságosságnak a legfontosabb értékek között való megjelenése kelet-európai sajátosság, és érdekes módon a magyaroknál már a tizenévesek értékrendjében is előkelő helyen szerepel – pedig e fiatalok a rendszerváltás után születtek.” (Forrás: <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr6.htm> a letöltés időpontja: 2008. május 8.)

Az 1990 és 1993 közötti változásokat az előző rendszer iránti ideiglenes nosztalgjának tulajdonították. Ez nem jelentett változást az előbb vizsgált komponensben, a klasszikus szocialista és hedonista materializmus közötti különbségben, hanem egy közel teljes értékű visszatérést igazol az 1989 előtti preferenciák szintjére a második komponensben, a hivatalos szocialista és „ellenzéki” értékekben. Az előző rendszer egy másik indirekt hatásaként ezt követte az eszközértékek erős intellektualizálódása, amelyet az intellektuális értékek ellentétes pólusán lévő hagyományos értékek ellensúlyoztak.

Ez azt jelenti, hogy 1996-ra a kommunista és antikommunista értékcsoporthoz tartozó értékek visszatértek az 1990-es szintre. Noha az 1990-as és 1996-os évek átlagainak hasonlósága meglepő, alig van különbség közöttük, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy 1996-ra a kétpólusú szocialista értékcsoporthoz még mindig befolyásolták az értékpreferenciák változásait.”

1990 után tehát a magyarországi értékrend nem gazdagodott, nem humanizálódott, rendszerváltáskori spiritualizálódása átmenetinek bizonyult, az anyagi jólét és a biztonság értékdominanciája Magyarországon továbbra is fennmaradt. A biztonság, az előreláthatóság igényének fontosságát mutatják a Magyar Lelkiállapot 2008 vizsgálat eredményei is:

„Társadalmunk tagjai állandóságra, biztonságra és megbecsülésre vágnak. A konfliktusokat igyekszünk kerülni, erős az igényünk a konszenzusra. ... [a] magyar kultúrára inkább a rövid távú gondolkodás a jellemző, a jelenre – vagy maximum a közeli jövőre – koncentrálnak. A problémákat inkább a hagyományos, megszokott módon közelítjük meg, sokat adva a múlt tapasztalatai alapján kialakult módszereknek, eljárásoknak, tartózkodunk a hirtelen törésektől, változásoktól, a társadalomban fontos az általános stabilitás megléte.”¹³

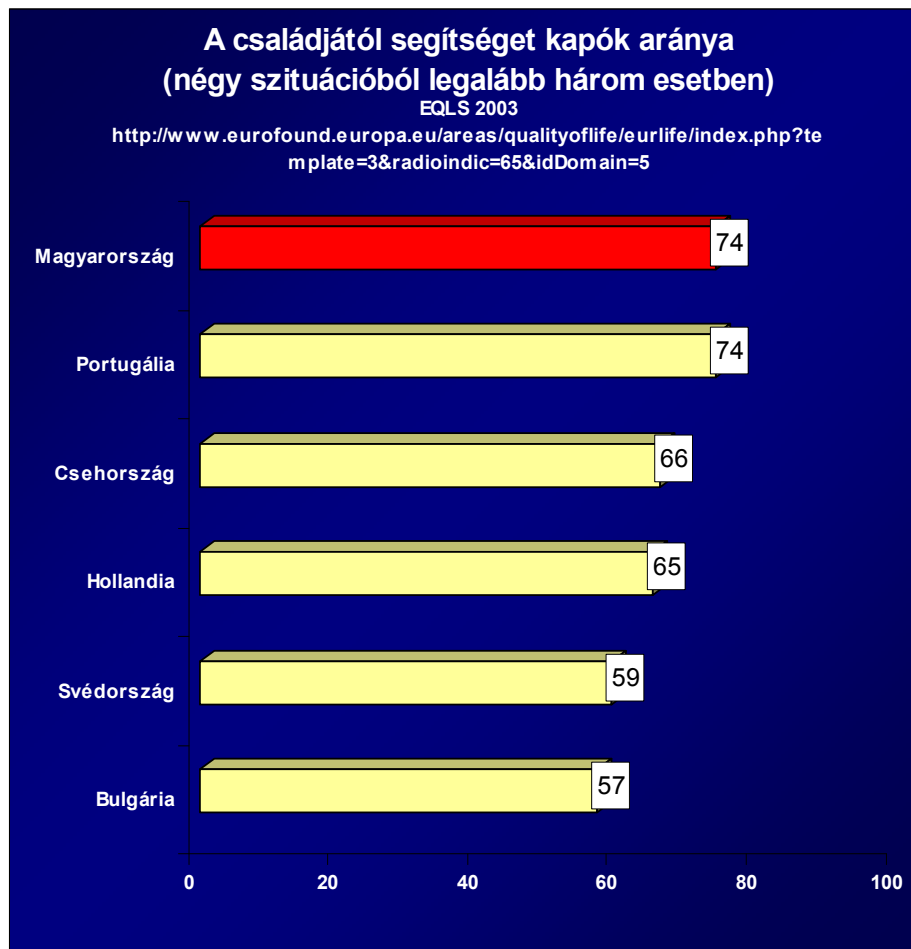
A család jelentősége viszont némileg növekedett, s megléte komoly védőfaktornak tekinthető, hisz ahogy Kopp Mária fogalmazott¹⁴ „az emberek oda visszahúzódnak várják, hogy elvonuljon a vihar a fejük fölé”. A családi szolidaritás, munkamegosztás a vállalkozások indításában, működtetésében és a nehéz időszakok túlélésében is komoly szereppel bír, de a magyarországi kapitalizmus kívánatos átalakulásában is jelentős erőforrás lehet¹⁵. Az Európai Életminőségi Vizsgálat (EQLS) 2003-as adataiból tudjuk azt is, hogy a magyarországiak nemcsak a család biztonságát értékelik rendkívül fontosnak, de a szükség esetén lelki és anyagi támogatást is onnét várnak és kapnak¹⁶. A következő grafikon mutatja, hogy a családjától segítséget kapók magyarországi aránya az európai „élmezőnyben” található.

¹³ Neumann-Bódi Edit - Hofmeister-Tóth Ágnes - Kopp Mária (2008): Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. P. 371. In: Kopp Mária szerk. (2008): Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó: Budapest, pp. 365-372

¹⁴ <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-233930>

¹⁵ „A család befolyása a vállalkozásra nem csökkenti szükségképpen annak hatékonyságát. Ugyanakkor nem is feltétlenül jelent a háztartások szűkebb közösségén túl, a gazdaság egészére nézve kiaknázható erőforrást. Ez, a családtagok közötti együttműködésben és bizalomban rejlő erőforrás akkor kezdhetne működni, ha a jelenlegi társadalmi környezet legalább két ponton megváltozna. Egyrészt, akár az olasz, akár a japán példa követése új kooperációs minták meggyökeresedését kívánna meg. Hiányzik ugyanis az az erős, együttműködést támogató normarendszer vagy a kiterjesztett család összetartása, amire a horizontális integráció épülhetne, és hiányzik az az intézményrendszer, ami a vertikális integráció megerősödését segíthetné. Másrészt, szélesebb körben és gyorsabban kellene elterjednie annak a felhalmozási és befektetési stratégiának, ami – akár a családi fogyasztás visszafogása vagy türelmesebb ütemezése árán is – a vállalkozás bővülési igényeit tartja szem előtt.” Scharle Ágota (2000): Önfoglalkoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon. In: Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., 2000. március (250–274. o.), p. 269

¹⁶ Fontos összefüggés, hogy a családnak az egyének kapcsolatrendszerében játszott kiemelkedő szerepe Magyarországon európai összehasonlításban is rendkívül alacsony civil szervezeti, önkéntes szerepvállalással jár együtt. A társadalmi tőkéről készült európai fölmérés eredményei szerint a civil szervezeti aktivitás elsősorban az északi, protestáns hagyományú országokban erős, míg a déli és keleti tagállamokban alacsony. Forrás: Special Eurobarometer 223 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_223_en.pdf (a letöltés időpontja: 2009. február 23.)

A 223. számú „Társadalmi tőke” Speciális Eurobarométer kutatás¹⁷ eredményeiből tudjuk azt is, hogy a családi kapcsolatok egyfajta helyettesítői a Magyarországon meglehetősen gyenge ismerősi és baráti kapcsolatoknak. E kutatásból tudjuk azt is, hogy a magyarországi válaszadók civil szervezeti aktivitása és az önkéntes munka presztízse európai összehasonlításban rendkívül alacsony. A család Magyarországon tehát olyan – sok szempontból „gúzsba ölelő” – védőháló, ami mellett a gyengébb kötések, kapcsolatok nagyon kis szerepet játszhatnak, s ahol az új, laza kapcsolatok létesítéséhez szükséges bizalom is hiányzik.

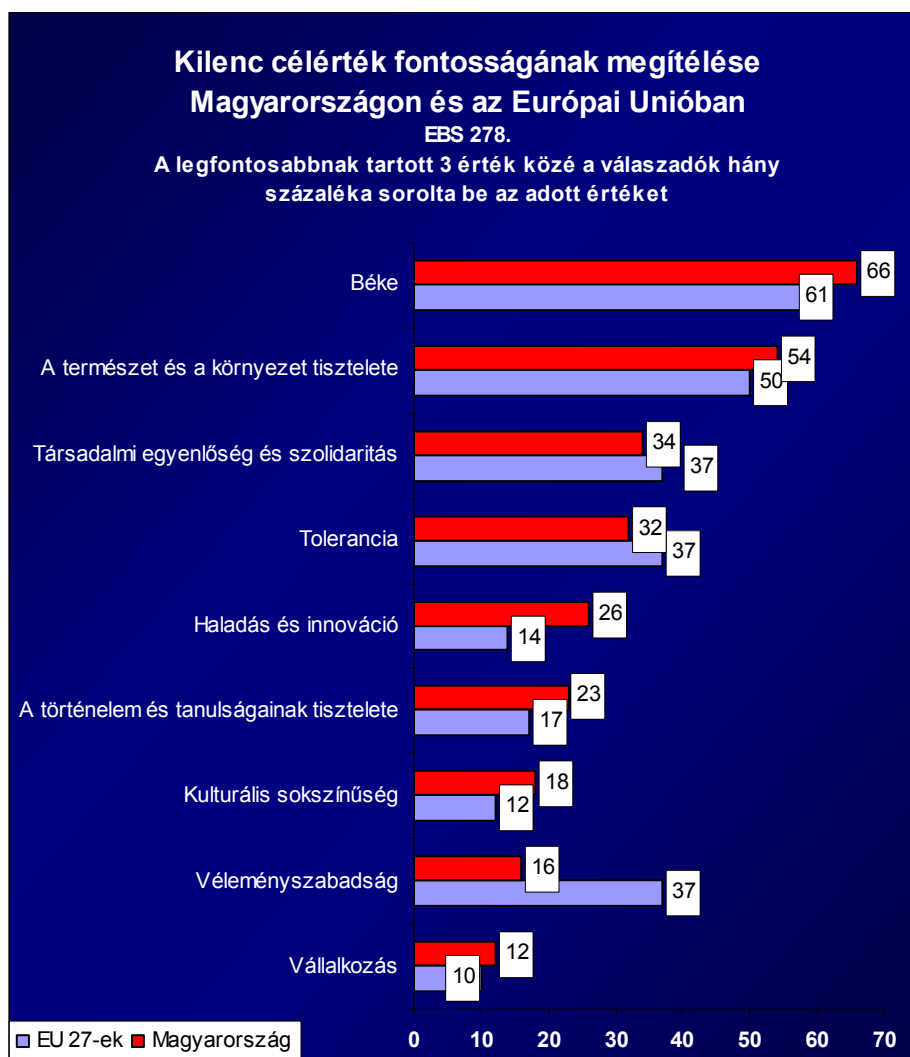
A család mellett a béke értékének magyarországi fontosságát mutatta ki a 278. sz. Eurobarométer-kutatás¹⁸ is, ami Európa kulturális értékeit vizsgálta. Témánk szempontjából leginkább az érdekes, hogy a mért 9 célérték jelentőségét, erősítését miként ítélték meg a 27 tagország¹⁹ válaszadói. A két legnépszerűbb célértéknek – Magyarországon is – a 2007-es felvételben a béke valamint a természet- és a környezet tisztelete bizonyult. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a kelet-európai rendszerváltoztatások legitimitációjában központi helyet játszó érték, a véleményszabadság²⁰, mind Magyarországon, mind a többi újonnan csatlakozott tagállamban – szemben az Egyesült Királysággal, Hollandiával és Németországnak nyugati tartományjaival – a kevésbé fontos értékek közé tartozott 2007-ben.

¹⁷ Forrás: Special Eurobarometer 223 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_223_en.pdf (a letöltés időpontja: 2009. február 23.)

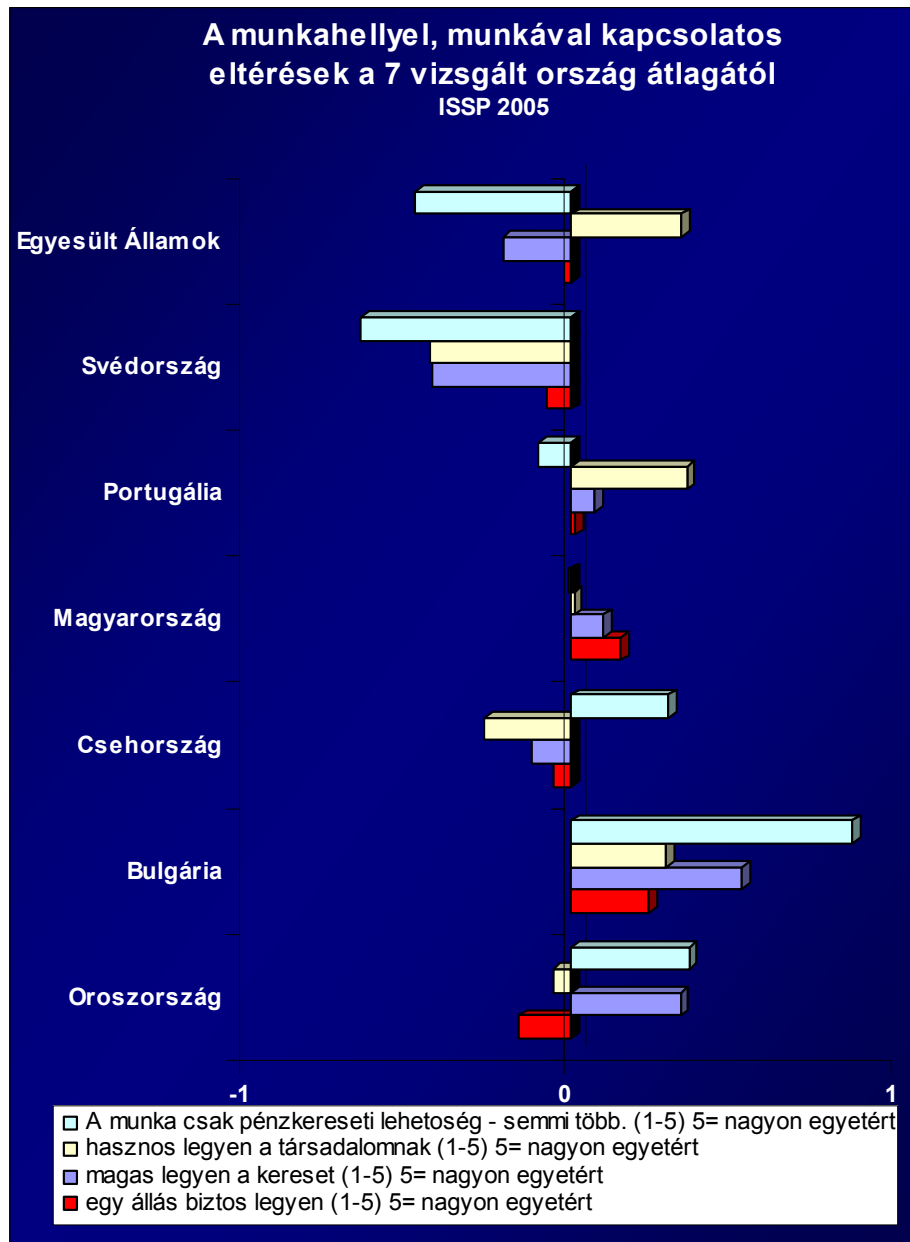
¹⁸ Forrás: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_278_en.pdf (a letöltés időpontja: 2008. május 13.)

¹⁹ Németországra vonatkozóan közölték a volt NDK és a volt NSZK területén élők aggregált adatait.

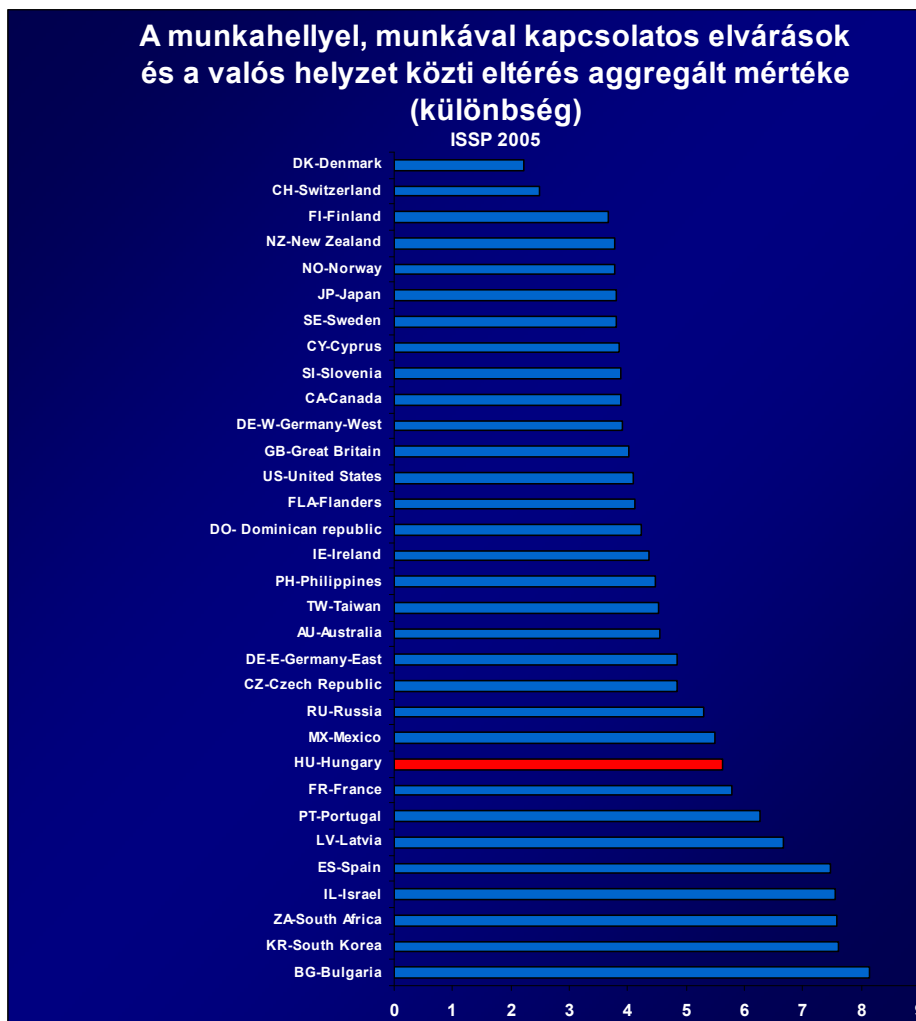
²⁰ Egy másik liberális érték a „másság iránti nyitottság” értékének magyarországi fontosságával kapcsolatban Varga Károly egy 2000-es vizsgálat eredményei alapján a következőket jegyezte meg: „... másfél tucat eszközték közül pont csak ez az egy, ’a másság iránti nyitottság’ mutatott negatív korrelációt a boldogságélménnyel egy országos reprezentatív minta adataiban. Itt óvatosan csak annyit szögezhetünk le, hogy a saját neveltetésből, szocializációból, társadalmi-ideológiai környezetből kitekinteni próbáló, a saját társadalmi-kulturális meghatározottságot valamennyire relativizáló beállítottság nem tartozik bele a mai magyar népesség pozitív érzelmi repertoárjába.” (kiemelés az eredetiben) Varga Károly (2002): Az életminőség értékrendszeri tényezői. In: Társadalomkutatás Vol. 20, No. 3-4, pp. 217-245, p. 233

A Rokeach-teszt segítségével a kutatók azt állapították meg, hogy a nyolcvanas évek és az ezredforduló között a célértékek sorában az anyagi jólét fontossága némileg növekedett, míg a munka öröme csökkent. Ennek az átalakulásnak a 2000 utáni folytatódására utalhat az ISSP 2005-ös adatfelvételének néhány eredménye is, melyek szerint Magyarországon a munkahelyekkel szemben támasztott legfontosabb elvárás azok biztonsága és a jó kereseti lehetőség. Látni kell azonban azt is, hogy a munkahellyel, munkával szemben támasztott elvárások tekintetében a magyarországi átlag nem különösebben kiugró, valahol a pénzkereseti lehetőségnél többet váró Egyesült Államok és Svédország, valamint a munkahelyben leginkább pénzkereseti lehetőséget látó Bulgária között helyezkedik el.

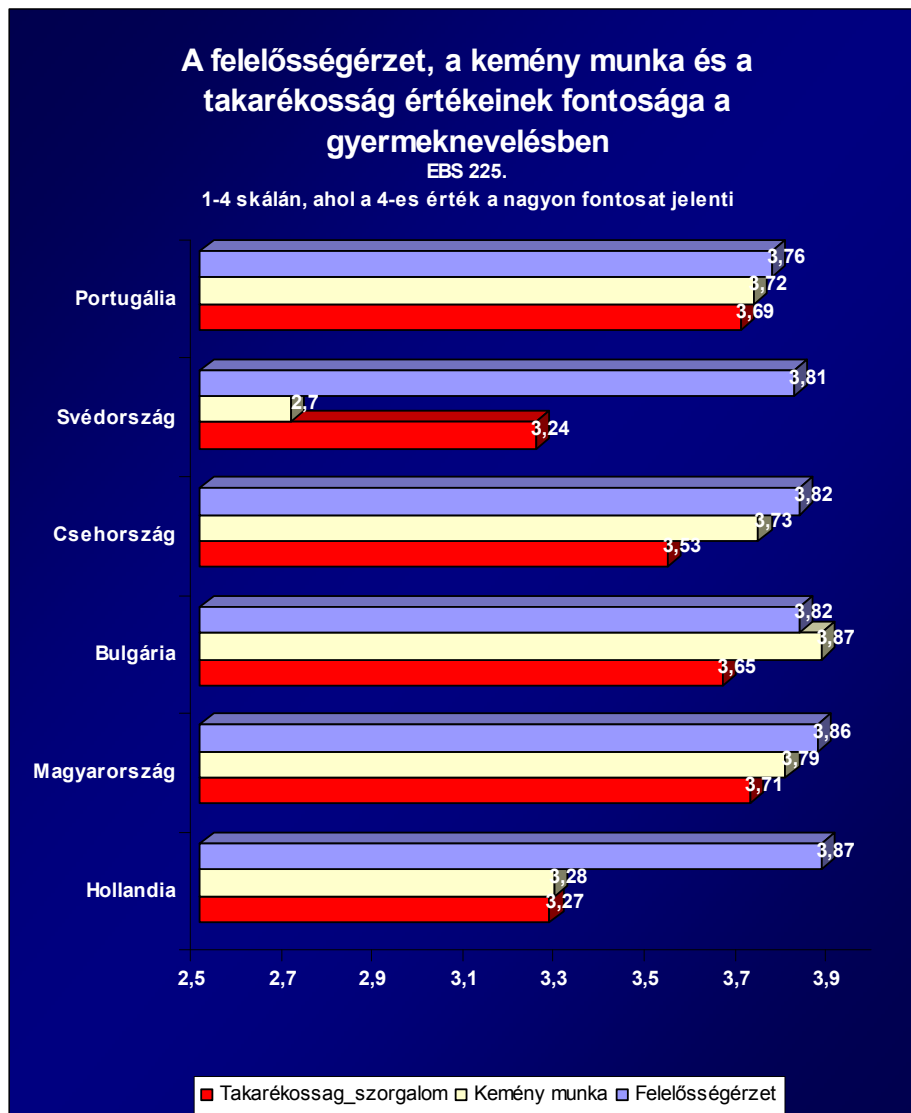

Az ISSP 2005-ös felvétele szerint a magyarországi válaszadók munkahellyel szemben támasztott elvárásai és a vélt valóság között jelentős eltérések vannak, ami elsősorban a kereseti és előrelépési lehetőségek, valamint az állás biztonságának elégtelenségéből származnak.

A felnőtt lakosság – elsősorban eszköz- – értékpreferenciáit a gyermeknevelésben fontosnak tartott értékek segítségével is vizsgálhatjuk. Az Eurobarometer 225. számú vizsgálata²¹ során született adatok teremtenek lehetőséget 33 európai ország aggregált adatainak összehasonlító elemzésére. Az országadatok feldolgozása során azt kaptuk, hogy Magyarország – európai összehasonlításban – a materiális értékeket előtérbe helyező országok közé tartozik, ahol a gyermekeket kemény munkára, felelősségtudatra, takarékosagra és szorgalomra kívánják szüleik tanítani, szemben az önállósággal, a toleranciával és a fantáziadússággal. A gyermeknevelés „értéktérképén” hazánk legközelebbi szomszédai Bulgária, Románia, Görögország és Portugália; vagyis azok az országok, melyek legtávolabb állnak a toleranciaközpontú svéd mintától. Magyarország a volt kommunista Európa országai közül az, ahol a felnőttek leginkább kemény munkára és kitartásra igyekeznek – legalábbis válaszaik szerint – nevelni gyermekeiket.

²¹ Forrás: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf (a letöltés időpontja: 2008. május 13.)

Friss kutatások fényében kétséges ugyanakkor, hogy a gyermeknevelésben irányt adó értékek valójában miként hatnak, s a szülők képesek-e mintává válni gyermekeik előtt. Kétségeinket erősíti a GfK 30 országban készülő Roper jelentése is, ami 2008 elején így fogalmazott²²:

„Erőteljesen hiányzik a reális jövőkép a magyar fiatalokból: jobb életre vágnak, mint amit a szüleiknél látnak, úgy érzik, joguk van a sok pénzhez és gazdagsághoz, ám terveik között már a jobb életmódhoz vezető, proaktivitást és önállóságot igénylő lépések nem szerepelnek. Fontos ok lehet persze az is, hogy sok esetben hiányzik a szülői minta, amiből tanulhatnának, amit követhetnének.”

A hedonista materializmus értékpreferenciákbéli „térhódítása” tehát folytatódni látszik, annak ellenére is, hogy a magyarországi válaszadók a gyermeknevelésben a puritán (kemény munka, takarékoság, szorgalom), a jó kapitalizmus létrejöttében és fennmaradásában meghatározó jelentőségű értékeket kívánnák inkább érvényesíteni.

Látni kell azt is, hogy a jó kapitalizmus létrejöttéhez és fenntartásához kapcsolódó eszközértékeket (szavahihetőség, felelősségteljeség, bátorság, önállóság, értelmesség) a magyarországi válaszadók a legfontosabbak közé sorolták. A jó kapitalizmushoz szükséges eszközértékek magyarországi elfogadottságát, fontosságát a fentiekben bemutatott gyermeknevelési értékeszt eredménye is igazolja. A magyarországiak véleménye szerint azonban mindez kevés az anyagi jóléthez, a biztonsághoz és a

²² Forrás: <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr6.htm> a letöltés időpontja: 2008. május 8.

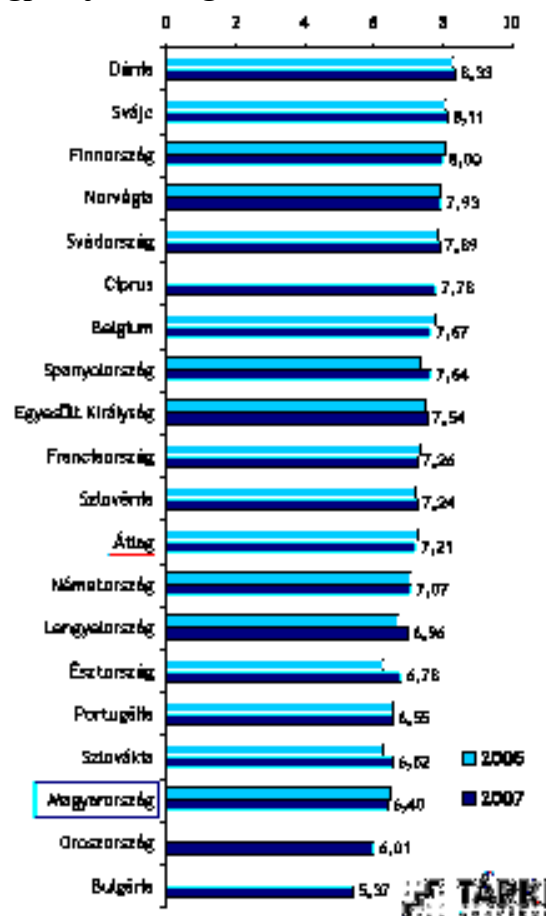
boldogsághoz, vagyis a legfontosabb célok eléréséhez. Ezzel az elégedetlenséggel és boldogtalansággal foglalkozik áttekintésünk következő fejezete.

Boldogtalan és elégedetlen Magyarország

Magyarország – a közvéleménykutatási eredmények szerint – Európa egyik legboldogtalanabb országa. A boldogtalanság érzetét a társadalmi bizalmatlanság, a cinizmus és az anómiás lelkiállapot erősíti²³. A fentiekben láttuk, hogy a hedonista és materialista értékpreferenciák jellemezték Magyarországon a boldogság a harmadik legfontosabb célérték, így ennek hiánya a mindennapi élet frusztrációit növelő és a negatív önképet erősítő tényezője.

A Tárki felvételi eredményeiből tudjuk, hogy a vizsgált 24 ország közül Magyarország 2007-ben Bulgária és Oroszország után a harmadik „legboldogtalanabb” országnak számított²⁴.

Mindent egybevetve, mennyire érzi boldognak magát? (10 fokú skála átlagpontjai országonkénti bontásban 2005-ben és 2007-ben)²⁵

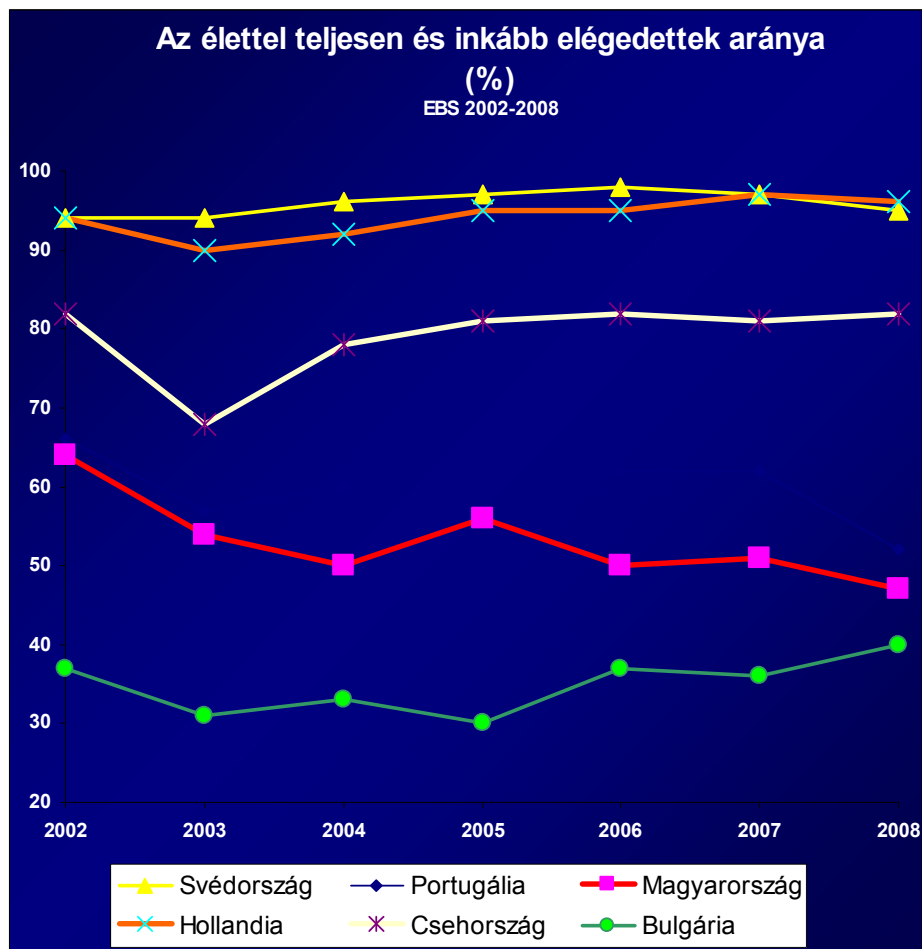

²³ Kopp Mária és Skrabski Árpád (2008): Kik boldogok a mai magyar társadalomban?. P. 75. In: Kopp Mária szerk.: Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó: Budapest, pp. 73-79

²⁴ A 225. sz. Eurobarometer adatai szerint az élettel általában elégedettek aránya Bulgáriát és Litvániát követően Magyarországon volt a legalacsonyabb 2005 első hónapjaiban a főlmérésben részt vevő 33 ország között. Forrás: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf (a letöltés időpontja: 2008. május 13.). Ugyanakkor fontos tudnunk, hogy Magyarország legboldogabb polgárai a tanulók és a GYES/GYED-en levő édesanyák. Lásd: Kopp Mária és Skrabski Árpád: 3.1.4. Kik boldogok a mai magyar társadalomban?. P. 74. In: Kopp Mária szerk. (2008): Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó: Budapest

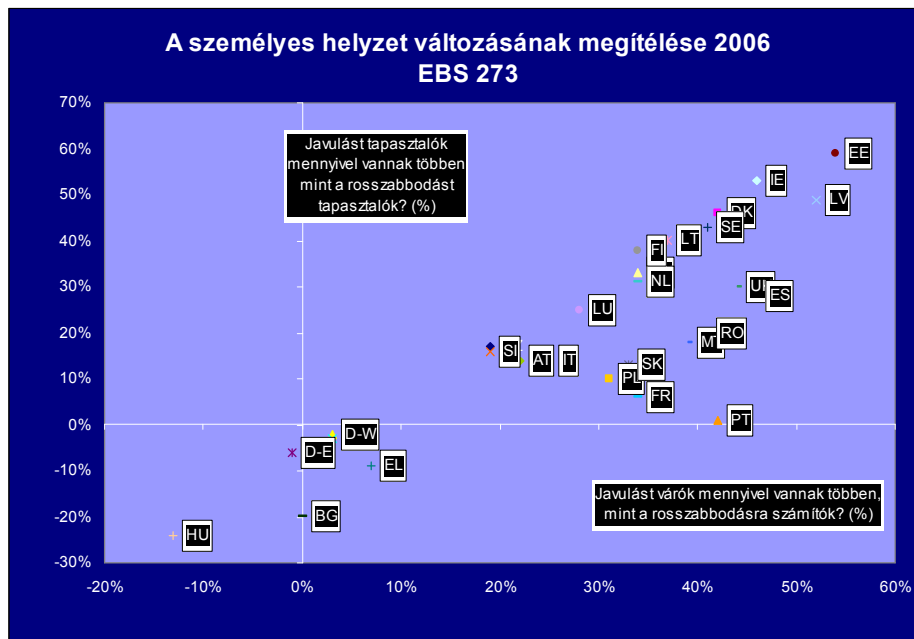
²⁵ Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080416.html> (a letöltés időpontja: 2008. május 8.)

A boldogtalanság az étellel való elégedetlenség egyik megnyilvánulása²⁶. A Standard Eurobarometer 2002-2008 közti adatfelvételeinek eredményeiből tudjuk, hogy a magyarországi válaszadók – európai összehasonlításban – nemcsak elégedetlenek, de egyre elégedetlenebbek. Míg az étellel általában elégedettek aránya 2002-ben még jó kétharmadnyi volt, addig 2008-ra ez ötven százalék alá süllyedt, s e tekintetben Magyarország épp hogy csak megelőzi az európai „elégedettségi rangsort” záró Bulgáriát.

A 2006 késő őszi végrehajtott Standard Eurobarometer adatai szerint a magyarországiak még a bolgár válaszadóknál is rosszabb képet festettek személyes helyzetük alakulásáról. Mint a következő grafikon mutatja, Magyarország egyedülálló volt ebben az adatfelvételi pillanatban a tekintetben, hogy a vizsgálatot megelőző években személyes helyzetük rosszabbodást tapasztalók jelentős többségben voltak a javulásról beszámolókhöz képest, szintúgy a helyzet rosszabbodását várók a javulásra számítókhoz képest. Fontos hangsúlyoznunk, hogy más, a későbbiekben bemutatandó adatfelvételi eredmények is mutatják, hogy e negatív helyzetkép és negatív várakozások nem kizárólag a 2006-os év politikai megrázkódtatásainak számlájára írható. Értelmezésünk szerint az összefüggés részben fordított.

²⁶ Kopp Mária és Skrabski Árpád ugyanakkor föl hívja a figyelmet, hogy a boldogság és az elégedettség mutatója közötti erős kapcsolat ellenére azok mögöttes tartalma nem azonos: „Míg a szubjektív társasézés szinte minden társas támogatás mutatójával igen szoros kapcsolatban áll, az elégedettség a legtöbb esetben nem mutat ilyen összefüggést. Ugyanakkor az elégedettség szorosabb kapcsolatban áll az egészségi állapot önbecslésével, mint a boldogság”. Kopp Mária és Skrabski Árpád (2008): Kik boldogok a mai magyar társadalomban?. P. 74. In: Kopp Mária szerk.: Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó: Budapest, pp. 73-79

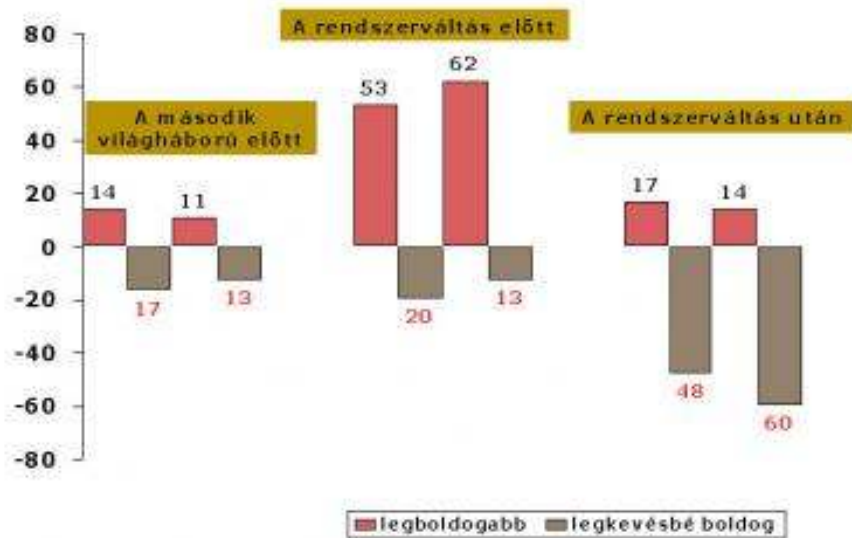
A jelenkori „boldogtalanság” és elégedetlenség oka részben a rendszerváltoztatáshoz fűzött – elsősorban jövedelemnövekedési²⁷ – várakozások, remények nem – vagy csak részleges – teljesülése²⁸, ami erősíti a Kádár-kor iránti – 2001 és 2008 között továbbberősödő – nosztalgiát. A GfK Hungária felmérési eredményei szerint 2001-ben és 2008-ban is a többség azt vallotta, hogy szerinte a legboldogabb időszak a rendszerváltást megelőző időszak volt Magyarországon. Míg 2001-ben a válaszadók 53 százaléka vélekedett így, addig hét évvel később már 62 százalék osztotta ezt a nézetet²⁹. 2008-ban ötből három magyarországi válaszadó vélte úgy, hogy a rendszerváltoztatás utáni Magyarország a legkevésbé boldog időszaka országuk történetének. 2001-ben az így vélekedők aránya még nem érte el a válaszadók felét.

²⁷ Márfi András (2007): A szubjektív életkörülmények társadalmi-gazdasági összefüggései. In: Utasi Ágnes (szerk.): Az életminőség feltételei. MTA PTI: Budapest, pp. 6-23: „Elmondható, hogy Magyarországon a lakosság lassabban tér magához a rendszerváltozás utáni gazdasági sokkból. Az akkor megjelenő ingerek, a majdhogynem pillanatnyi eufória, mely a lakossággal elhítette, hogy szinte azonnali életszínvonalbeli javulás következik be, azt eredményezte már elég rövid távon, hogy a ténylegesen romló gazdasági helyzetben az emberek közérzete is jelentőset zuhanjon. És bár a múlt évtized közepétől megindult gazdasági növekedés hatására relatíve dinamikus javult az emberek életszínvonala, ennek a javulásnak szubjektív észlelése lassan következik csak be.” (p. 20)

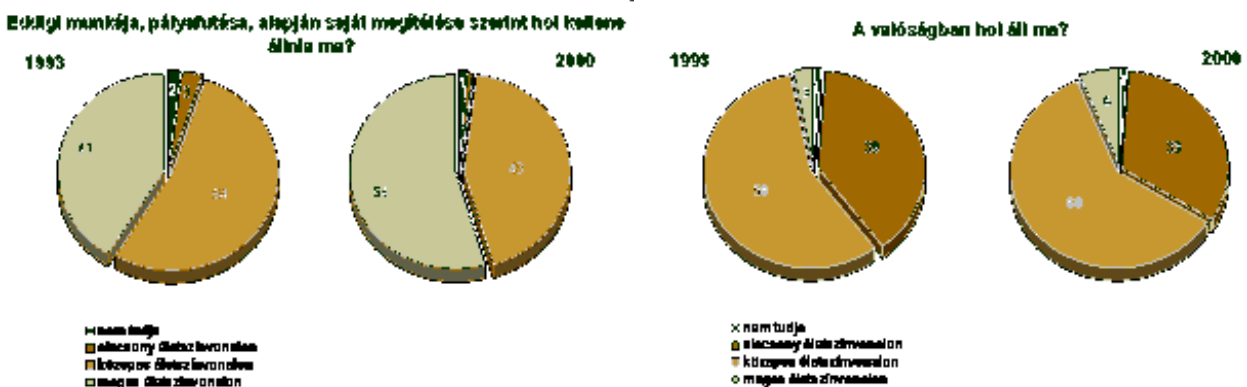
²⁸ Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. In: Közgazdasági Szemle. Vol 52, No. 12, pp. 907–936. „A cikkben leírt átalakulás értékelésére két külön számlát vezetek, és ezeket nem egyesítem. Az egyik számlán örömmel nyugtázom a világtörténelmi jelentőségű sikert: vér nélkül és hihetetlen sebességgel létrejött egy, az előző meghaladó rendszer. A másik számla a mindennapi élet jó és rossz tapasztalatainak hosszú jegyzékét tartalmazza; sok örömet és sok kínlódást. Értelmesnek és védhetőnek tartom azt a kijelentést, hogy ami a régióban történt, az egyszerre minősíthető világtörténelmi szemszögből sikernek és ugyanakkor több fontos vonatkozásban súlyos gondokkal és szenvedésekkel teli folyamatnak, mert fájdalmat, keserűséget és kiábrándulást okozott sok embernek.

²⁹ Forrás: <http://hirado.hu/cikk.php?id=280123> (a letöltés időpontja: 2008. május 20.)

Az elmúlt néhány évtizedre visszagondolva Ön szerint mikor voltak Magyarországon az emberek a legboldogabbak? (az adatok százalékban kifejezve)
2001-es és 2008-as válaszok

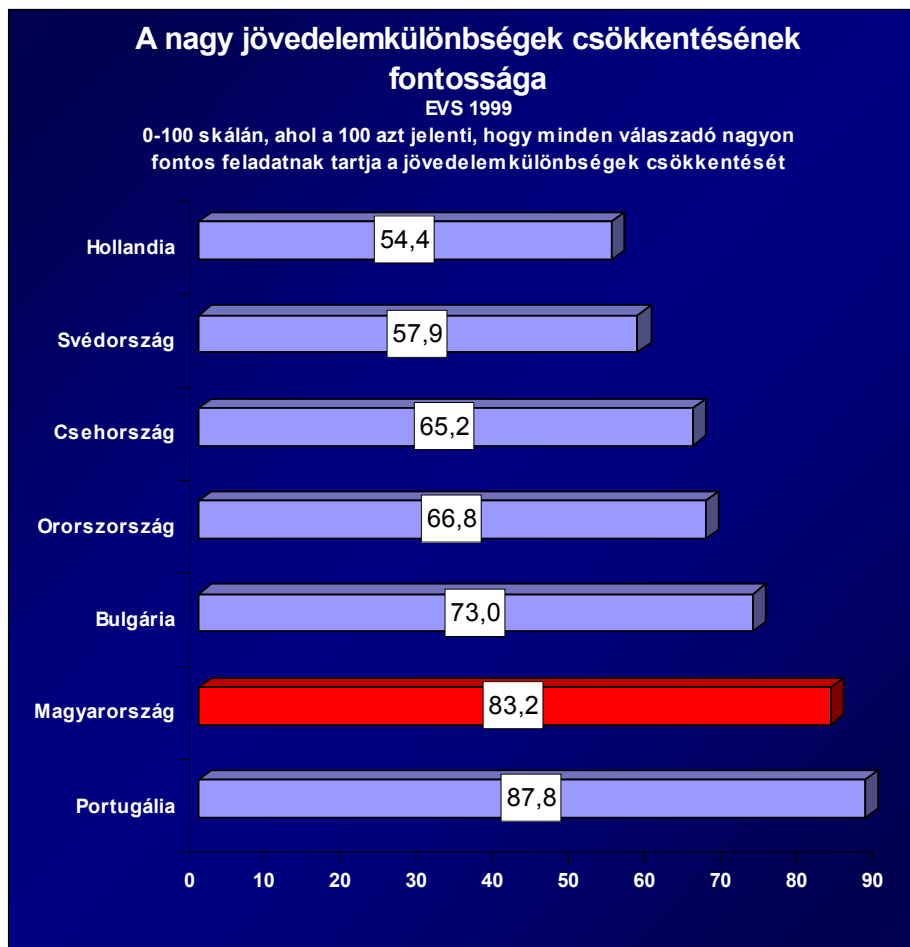
Látni kell azonban azt is, hogy a rendszerváltoztatás negatív lakossági megítélése nemcsak a jövedelmi, vagyongyarapodási várakozások pusztán részbeni teljesülésének számlájára írható, hanem arra is, hogy a magyarországiak jelentős része nem, vagy csak részben tekinti legitimnek az 1990 utáni jövedelmi különbségeket. A válaszadók jelentős részének igazságosságérzete szerint a siker Magyarországon nem vagy csak részben a tisztességes munka, tehetség eredménye, ezzel magyarázható a Gallup 2000. évi országimázs vizsgálatának eredménye is, mely szerint „nagy különbség van az aktuális életszínvonal és a megérdemeltnek vélt életszínvonal között. A válaszolók mindössze 16 százaléka mondja azt, hogy életszínvonala viszonylag magas de 76 százalékuk véli úgy hogy ebbe a kategóriába kellene tartoznia. Vagyis az emberek többsége úgy véli, hogy az adottnál magasabb kategóriába kellene tartoznia.”³⁰

A valós és a megérdemeltnek vélt életszínvonal közti jelentős különbségekkel magyarázható az a Magyarországon uralkodó – és egyben a mai magyarországi kapitalizmus teremtette jövedelmkülönbségek legitim voltát megkérdőjelező – vélekedés, hogy a nagy jövedelmkülönbségeket indokolt lenne csökkenteni. Mint az alábbi, 1999-es adatokat tartalmazó grafikon is mutatja, Magyarországon

³⁰ Forrás: <http://www.gallup.hu/gallup/orszagkep/oim3.htm> A letöltés időpontja: 2008. október 8.

még Bulgáriát és Oroszországot is meghaladó arányú volt azoknak a válaszadóknak a száma, akik nagyon fontosnak tartanák a nagyvált jövedelemkülönbségek csökkentését.

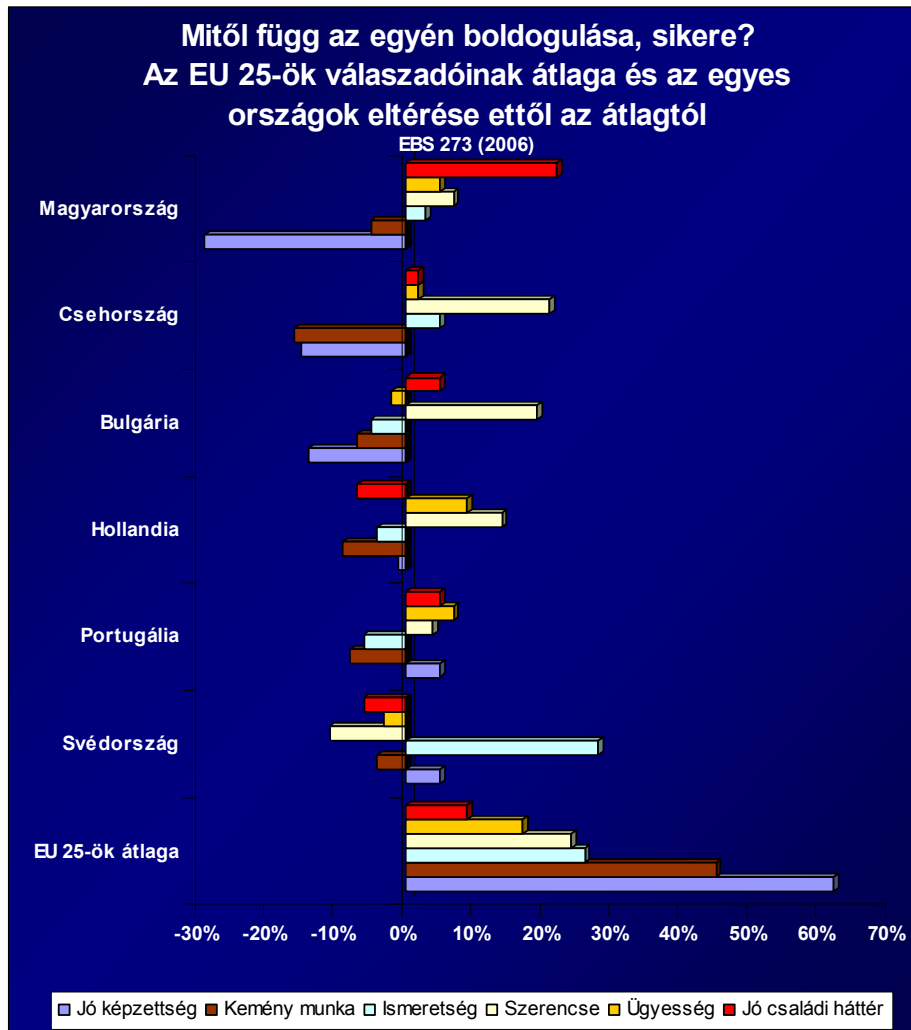
Látnunk kell azt is, hogy a boldogtalanság és elégedetlenség a magyarországi társadalom elsősorban alsóbb jövedelmi rétegeiben elterjedt vélemény és érzület, s a Hungarostudy vizsgálat eredményei szerint a boldogság legfontosabb magyarozó tényezője az, hogy a válaszadók hisznek-e az élet értelmében.

A magyarországi boldogulás feltételezett okai: kapcsolatok, családi háttér

Az európai összehasonlításban is rendkívül magas magyarországi frusztráció nemcsak a személyes helyzet negatív megítélésében nyilvánul meg, hanem abban is, hogy az előrejutást biztosító legitim társadalmi mechanizmusok (iskoláztatás) és erőfeszítések (kemény munka) vélt szerepe kisebb Magyarországon, mint más európai országokban³¹. A következő, 2006-os adatokat tartalmazó grafikon legfőbb üzenete az, hogy az egyén boldogulásában a magyarországiak – európai társaikkal összehasonlítva – sokkal kisebb jelentőségűnek tartják a jó képzettséget és a kemény munkát, viszont a jó családi háttérnek kiemelkedő szerepet tulajdonítanak. Vegyük azonban észre azt az ellentmondást, hogy míg Magyarországon a gyermeknevelésben elsődleges szerepe van a szorgalomnak, a kemény munkára való felkészítésnek, addig a válaszadók jelentős része 2006-ban nem hitte el, hogy kemény

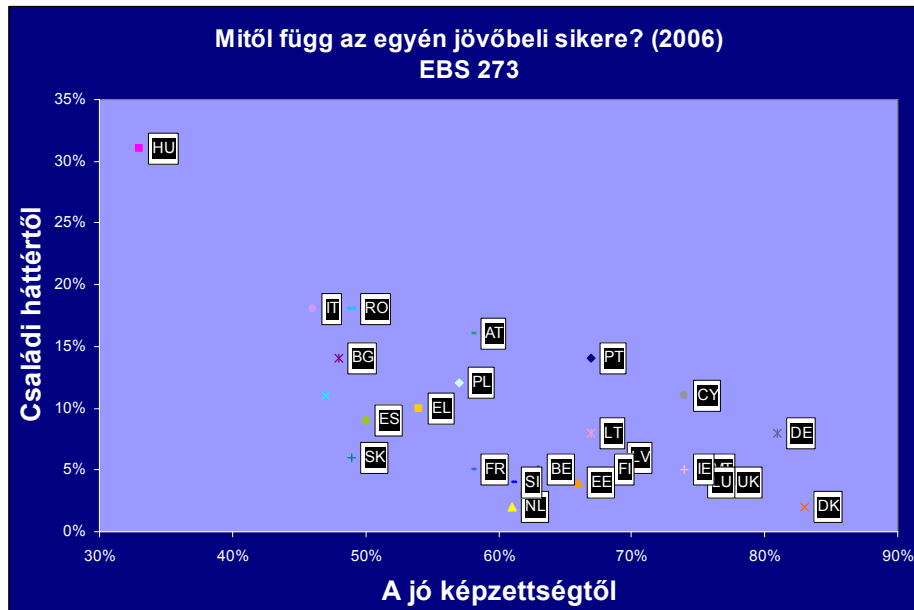
³¹ Annak ellenére mutatnak ebbe az irányba a vélemények, hogy a TÁRKI Háztartások Életút Vizsgálata (HÉV) eredményeiből tudjuk, hogy a társadalmi felemelkedésben és az anyagi sikerességben mind az adottságok (életkor, nem, etnikum, lakóhely), mind az erőfeszítések (iskolázottság, nyelvismeret), mind pedig a rendszerváltás előtt megszerzett erőforrások és az egyéni beállítottságok (pl. optimizmus) fontos és egymásra is ható szerepet játszanak. S az iskolai végzettség az anyagi helyzetbeli különbségeket leginkább magyarozó tényező. Lásd: Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. (2008): Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben. Táarki: Budapest

munkával előre lehet jutni. Mintha a privilégiumoktól mentes, az egyéni erőfeszítést jutalmazó jó kapitalizmus szöges ellentétének képe bontakozna ki ezekből a magyarországi válaszokból: egy olyan ország képe, ahol nagy tömegek szerint az egyéni siker más gyermekkorban eldől, s ahol az iskolai tudásszerzésre³² nemigen tekintenek a jövő sikereinek megalapozásaként.

A magyarországi vélekedések európai „egyedülállóságát” a következő grafikon még talán az előbbinél is jobban szemlélteti.

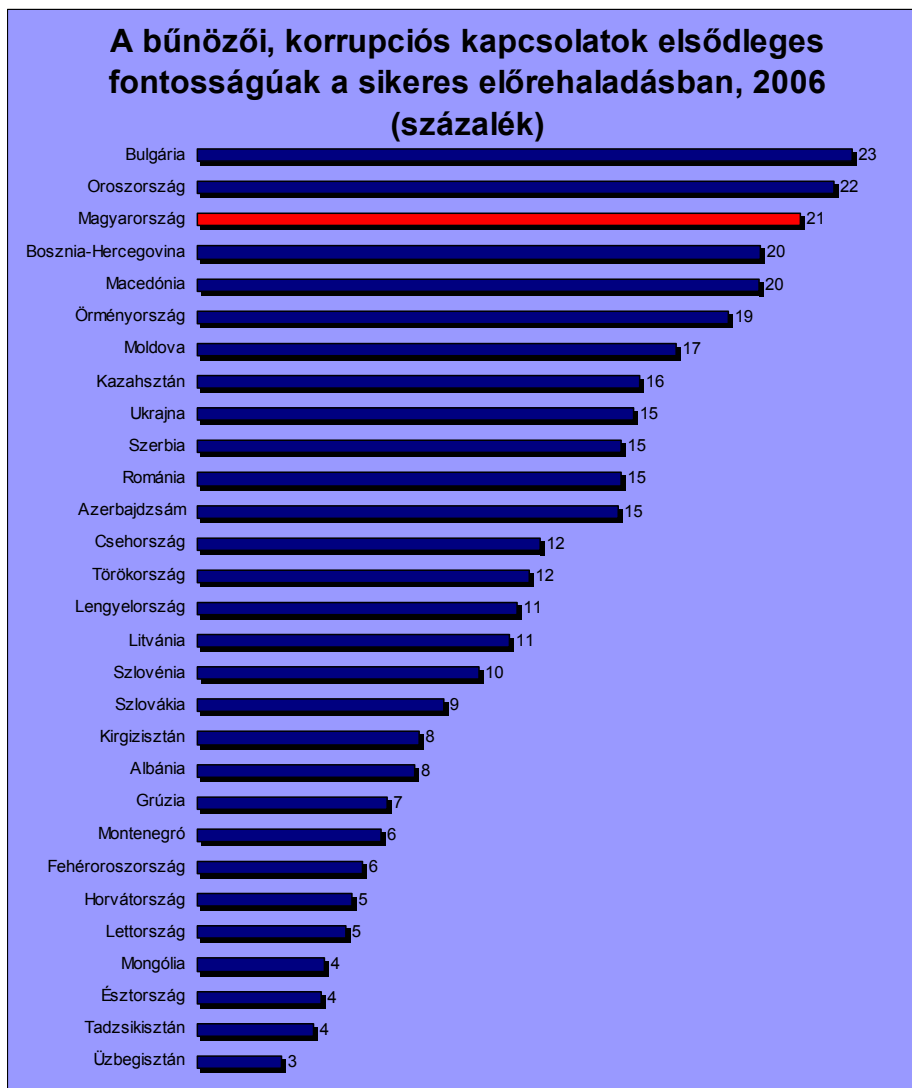
³² Talán ezzel magyarázható, hogy a Rokeach-teszt eredményei szerint Magyarországon a célértékek közül a „bölcesség”, az eszközértékek közül pedig az „alkotó szellemű” és a „logikus” eléggé hátra került, noha ezek az értékek hozhatók leginkább kapcsolatba a jó iskolával.

A fenti fölmérési eredmények drámaiságát tovább növeli az EBRD 2006-os³³ vizsgálatának adatai: Bulgáriát és Oroszországot követően Magyarországon mondták a legtöbben azt (majd minden ötödik válaszadó), hogy a sikeres érvényesüléshez vagy bűnözői vagy korrupciós kapcsolatok kelljenek³⁴.

³³ EBRD Transition Report 2007

³⁴ Mint a fentiekben bemutatott legtöbb, az egyes országok átlagértékeit összehasonlító grafikonunk, ez is fölveti azt a kérdést, hogy a ezek a szociológiai vizsgálatok eredményei mennyire vetíthetők egymásra. Nagy kérdés ugyanis ezeknél a vizsgálatoknál, hogy vajon megelőzi-e őket a nemzeti elemzőcsapatok közti fogalomgyezetetés, s nem arról lehet-e szó, hogy az egyes országokban mást-mást értenek bűnözésen (korrupción, sikeren stb.). Előfordulhat, hogy ez számos kérdésnél is így van, s a válaszokat tehát inkább lehet az adott társadalmon belüli értékkülönbségek mérésére használni, mint direkt nemzetek közötti összehasonlításra.

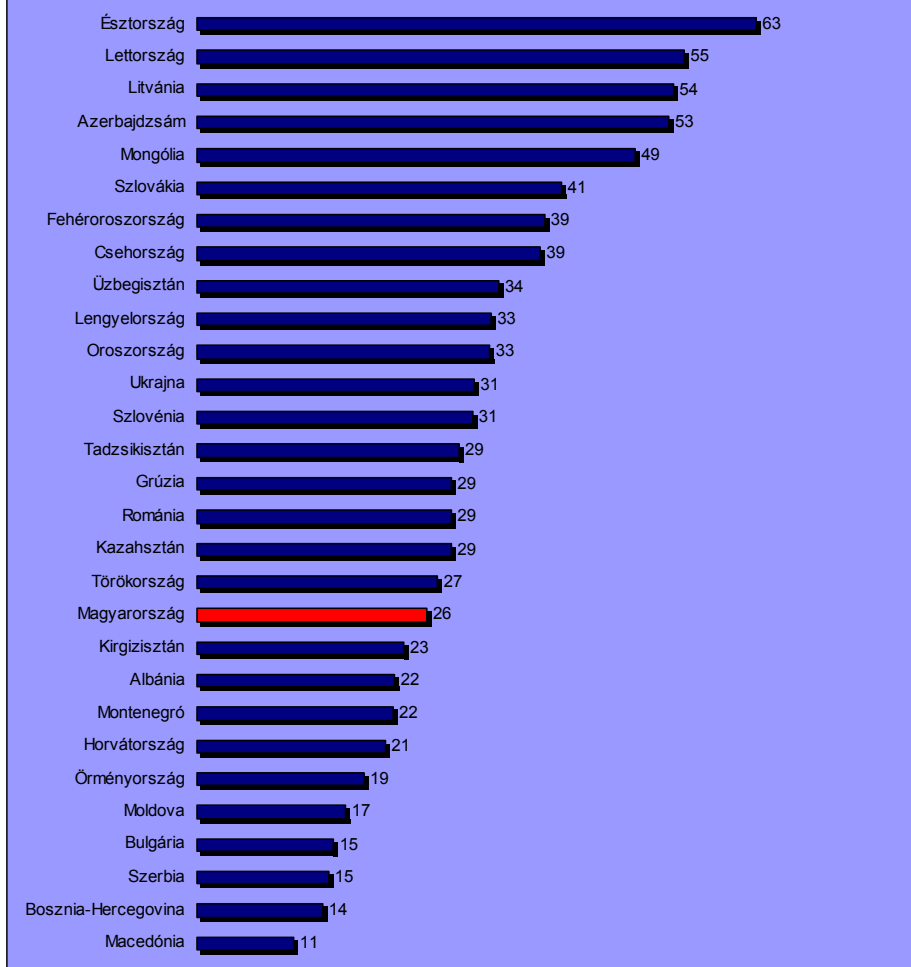

A szaktudás és a tehetség viszont sokkal kisebb szerepet játszik – legalábbis a válaszadói vélemények szerint – Magyarországon a sikeres előrehaladásban, mint a régió nagyobb részében. Továbbgondolandó, hogy míg a balti államokban legalább minden második megkérdezett szerint e tényezők az emberi siker zálogai, addig Magyarországon csupán minden negyedik válaszadó vélte így, alig többen, mint akik a bűnözői és korrupciós kapcsolatok fontosságát hangsúlyozták³⁵. A Gallup magyarországi felméréseinek eredménye³⁶ szerint 1993 őszén a magyarok 74 százaléka úgy gondolta, hogy a boldogulás, érvényesülés „döntő mértékben”, illetve „nagy mértékben” függ az összeköttetésektől, protekciótól, urambátyám kapcsolatoktól. Ez az arány 1998 márciusában 77 százalék volt, s a 2006-os, igaz részben eltérő módszertannal készült felmérés szerint sem változott lényegesen.

³⁵ Ennek egyik oka lehet a társadalmi diskurzus szabálytartást gyengítő jellege. Erről az összefüggésről Fülöp Márta pszichológus a következőképp nyilatkozott „**A konstruktív verseny egyik fő kritériuma a szabálytartás.** Nap mint nap olyan botrányos híreket hallunk, amelyek a korrupció eléggé gyakori előfordulásáról szólnak. **A társadalmi diskurzusból arra lehet következtetni, hogy a verseny tisztességtelen.** A társadalom napi szinten szembesül ezzel a kínos ténnyel. A média persze ráharap mindenre, ami elút a normalistól. És azt harsogja, ez is csalt, meg az is csalt. Az nem hír, hogy vannak tisztességes versenyhelyzetek is. És olyan emberek, akik az erőfeszítéseiknek megfelelően jutnak előre. A társadalmi diskurzus nem ezt erősíti.” (Forrás: A magyarok és a verseny. Fülöp Márta: Agresszív eszközöket használunk, és kevésbé vagyunk szabálytartók. <http://nol.hu/cikk/490558/> a letöltés időpontja: 2008. május 3.)

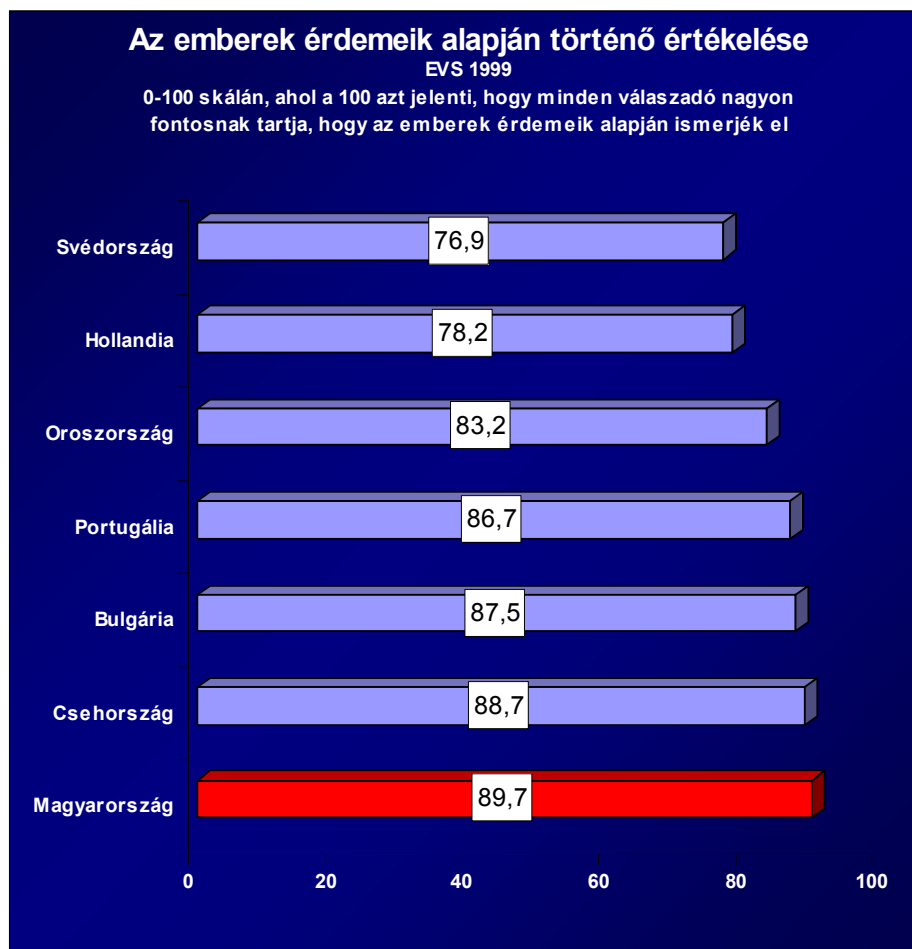
³⁶ Manchin Róbert (1998): A siker magyar útja. <http://www.gallup.hu/Gallup/self/polls/nepszava/nepszava9.html> (A letöltés időpontja: 2008. október 8.)

A szaktudás, tehetség elsődleges fontosságú a sikeres előrehaladásban, 2006 (százalék)

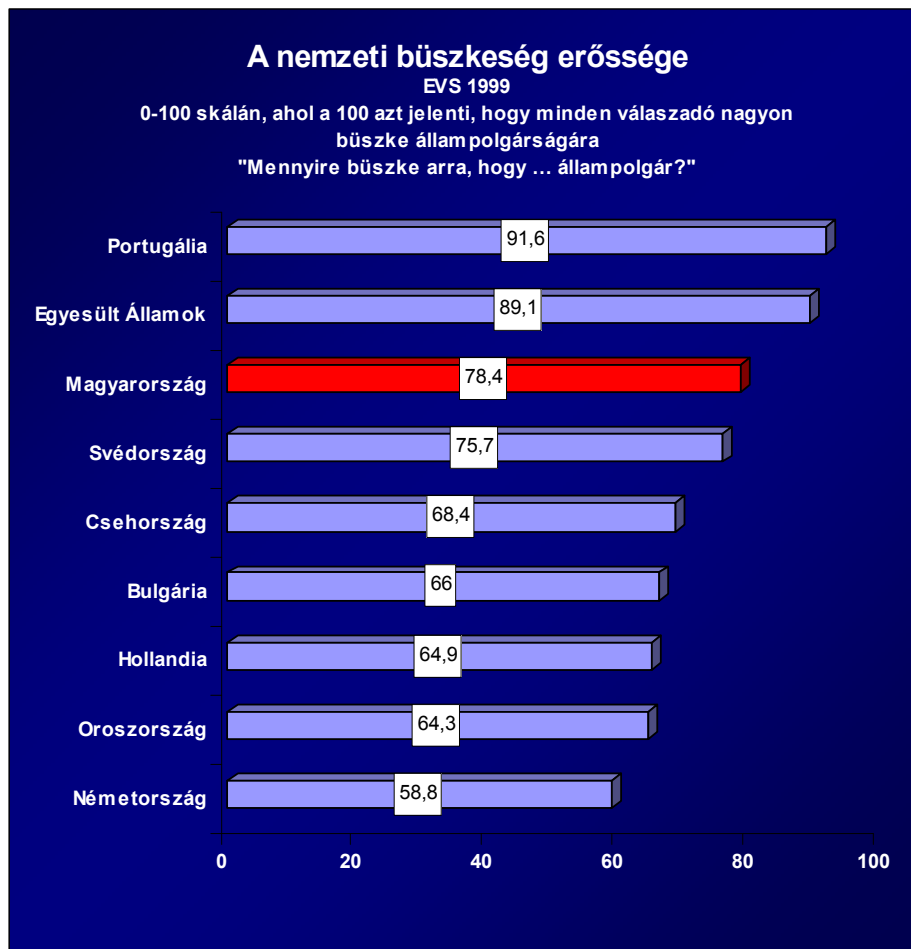
A magyarországiak tehát a személyes tehetségnek, ügyességnek és talpraesettségek, valamint a kemény munkának és erőfeszítésnek csak másodlagos jelentőséget tulajdonítanak az egyéni sikerekben.

Nemzetközi összehasonlításban azonban magas Magyarországon azoknak az aránya, akik azt szeretnék, ha az embereket csak érdemeik alapján értékelnék, ismernék el. Ez az összefüggés, a vélt magyarországi valóság és az ideálisnak tartott állapot közt feszülő ellentét, álláspontunk szerint egyik fontos tényezője a rendszerváltoztatás során megszülető Magyarország társadalmi állapotaival való elégedetlenségnek.

Magyarországi önkép: büszkeség és balítélet

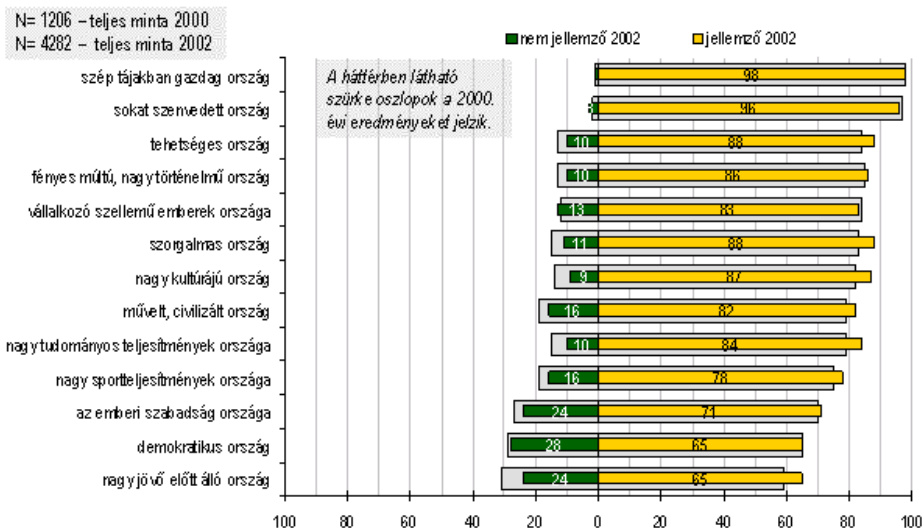
A rossz közérzet ellenére az európai értékvizsgálat (EVS) 1990-es évek végrehajtott hullámának eredményei azt mutatták, hogy a magyarországi válaszadók sokkal büszkébbek állampolgárságukra, mint legtöbb európai társuk.

Hankiss Elemér szerint a magyarországiak önképéből „[ö]sszességében elmondható hogy egy nagy múltú civilizált tehetséges és szorgalmas ország képe bontakozik itt ki, olyan országé azonban, amelynek a gazdasági fejlődés terén még sok a teendője, s amely társadalmi problémákkal küszködik.”³⁷
A Magyar Gallup Intézet 2000-ben és 2002-ben végzett fölmérései alátámasztják Hankiss véleményét.

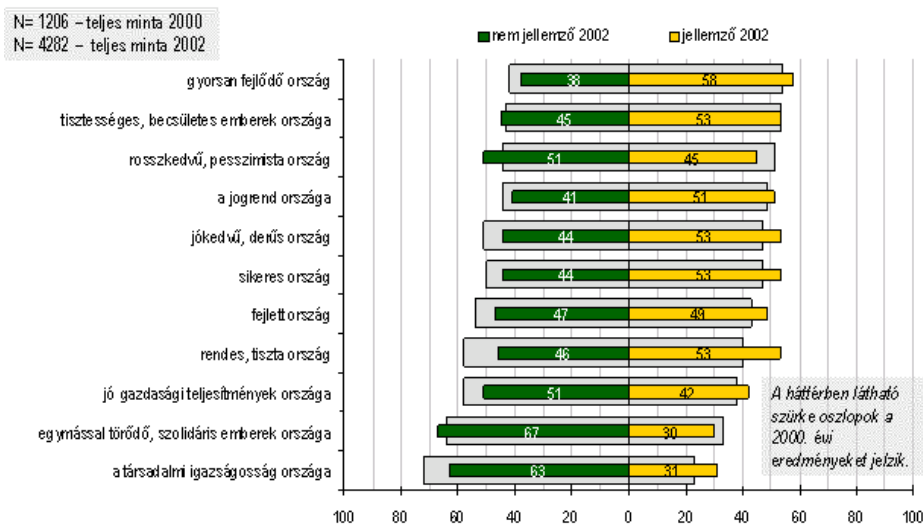
³⁷ Hankiss Elemér (1998): Egy ország arca. http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/hankiss_arc.htm (A letöltés időpontja: 2008. május 8.)

„Kérem, mondja meg hogy Ön szerint mennyire jellemzőek Magyarországra az alábbi tulajdonságok?” (Magyar Gallup Intézet Országkép-kutatás 2002)³⁸

Míg a fenti ábra adataiból azt olvashatjuk le, hogy a magyarországi emberek büszkéek országuk múltjára, tájaira és az itt születettek tehetségére, lényegesen elégedetlenebbek a jelenkori magyarországi kapitalizmus – nemcsak gazdasági – teljesítményével. Noha nincsenek összehasonlító adataink a magyarországi önkép 2002-öt követő alakulására, gyanítható, hogy a válaszadók jelentős része ma sem tartaná jellemzőnek Magyarországra azt, hogy a „tisztes, becsületes emberek”, a „jogrend”, vagy „rendes, tiszta” ország lenne.

„Kérem, mondja meg hogy Ön szerint mennyire jellemzőek Magyarországra az alábbi tulajdonságok?” (Magyar Gallup Intézet Országkép-kutatás 2002)³⁹

Ám lehet, a fenti véleménykutatási eredmények mögött az is ott van, hogy rosszabb véleménnyel vagyunk magunkról, mint ahogy az indokolt lenne. Azt, hogy Magyarországon az indokoltnál is negatívabb a társadalmi önkép, megerősíti a Tárki 2008 januári Omnibusz kutatásának eredménye, mely szerint:

„A felnőtt magyar lakosság nagyobb valószínűséggel gondolja igaznak a negatív állításokat, mint a pozitívakat: míg az EU átlaghoz képesti negatív állításokat a lakosság nagyjából fele véli igaznak, addig a pozitív állításokat

³⁸ Forrás: <http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/020319.htm> (A letöltés időpontja: 2008. május 8.)

³⁹ Forrás: <http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/020319.htm> (A letöltés időpontja: 2008. május 8.)

mindössze ötödük gondolja annak. A magyarok több, mint fele szerint igaz, hogy Magyarországon a számítógép ellátottság jócskán elmarad az EU országok átlagától, s majd minden második lakos szerint Magyarországon feleannyian gondolják úgy, hogy jó az egészségi állapotuk, mint általában az EU országokban. Ezzel szemben tíz lakosból csak ketten tudják, hogy az EU országok átlagához képest Magyarországon alacsony a bűnözés és a munkanélküliség aránya. A kérdezettek döntő többsége biztosan állította, hogy ez a két állítás hamis. ... A pozitív állításokkal kapcsolatban - tehát amelyekben azt mondtuk, hogy Magyarország jobb az EU országok átlagánál - nincs nagy eltérés az egyes társadalmi csoportok véleményei között: kollektíven nem akarjuk elhinni, ha valamiben az EU országok átlagánál jobbak vagyunk.”⁴⁰

A világ bizalomhiányos „felén”

Kopp Mária és Skrabski Árpád vizsgálataiból tudjuk, hogy a bizalom, a várható élettartam és az egészségi állapot között erős összefüggés van: „... egyrészt a stresszel, nehézségekkel való megküzdésben a bizalom, az, hogy számíthatunk másokra, fontos puffer tényező, másrészt az egészségvédő magatartást segítik elő a közös normák, a támogatás.”⁴¹

1995-ben az emberek 63 százalékát jellemezte a társadalmi bizalmatlanság, 63 százalék értett egyet azzal az állítással, hogy 'az emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a másikat'. Ez az arány, ugyanazzal a kérdéssel vizsgálva 2002-re valamelyest csökkent, 58 százalék volt. 2006-ban viszont már a megkérdezettek 69 százalékát jellemezte ez az állítás.”⁴²

2002 és 2006 között Kopp Mária és Skrabski Árpád elemzése szerint az anómia, az értékvesztés és a jövőkép nélkülség értékeinek befolyása emelkedett jelentősen Magyarországon. Ezt a társadalom jelentős része a baráti, rokoni támogatás jelentőségének és mértékének felértékelésével igyekezett kompenzálni.

Az ún. általánosított bizalomra vonatkozó vizsgálat eredményei⁴³ szerint az országokat négy csoportba sorolva Magyarország az alsó közép csoportba tartozik az általánosított bizalom tekintetében. Az intézményekbe vetett bizalom tekintetében különösen alacsony a sajtóba (rádió, TV, újságok) és a szakszervezetekbe vetett bizalom. Ezzel szemben az igazságszolgáltatás, a honvédség és az EU intézményrendszerbe vetett bizalom szintje magasabb, mint másutt. Ezt a Standard Eurobarometer és az ESS⁴⁴ adatfelvételi eredményei is megerősítik.

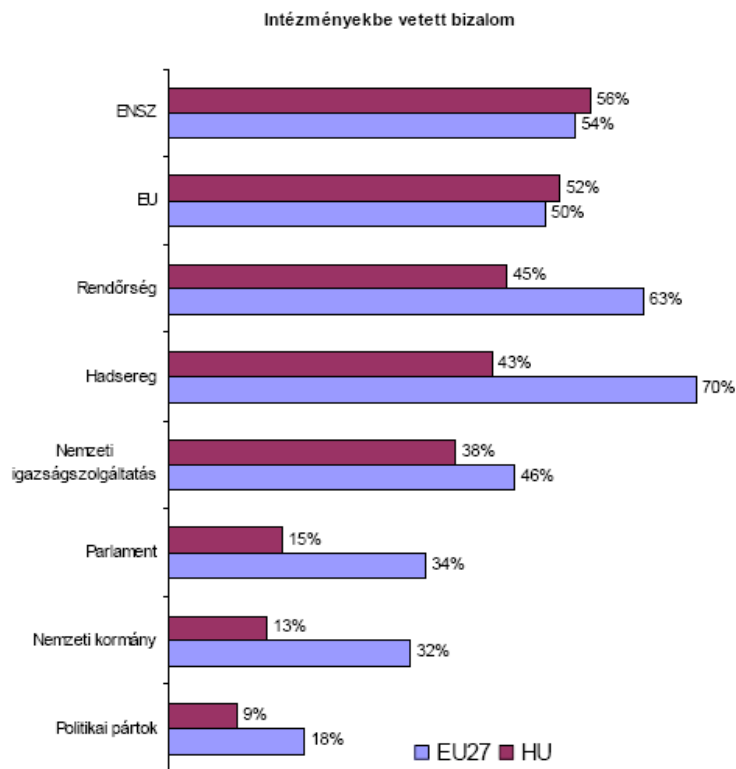
⁴⁰ Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080220.html> (a letöltés időpontja: 2008. május 8.)

⁴¹ Skrabski Árpád – Kopp Mária (2008): A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. In: Vigilia No. 10, pp. 722-730

⁴² Skrabski Árpád – Kopp Mária (2008): A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. In: Vigilia No. 10, pp. 722-730, p. 727

⁴³ Forrás: Medgyesi Márton és Tóth István György (szerk.) (2005) Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban TÁRKI, Budapest, pp. 86-104. A szerzők szerint az általános bizalmatlanság esélyére nem hat szignifikáns mértékben sem a nem, sem (Magyarországon meglepő módon) az iskolai végzettség, sem a településtípus, a vallásosság, a roma származás, vagy hogy társsal vagy anélkül él-e valaki. Markáns hatása a lakóhely régió szerint besorolásának van: a közép-magyarországi régióhoz képest a bizalmatlanság esélye háromszoros az észak-magyarországi, és több, mint kétszeres a nyugat-dunántúli régióban. A jövedelmi szintet tekintve a legbizalmatlanabbak az alsó jövedelmi negyedbe tartozók: hozzájuk képest a felső jövedelmi negyedbe tartozók csoportja szintén 50%-al alacsonyabb esélyben bizalomhiányos. A foglalkozási, iskolai végzettséghez képest történő mobilitás, és így több csoport/réteg ismerete kisebb mértékű általános bizalmatlansággal jár együtt. Az apa iskolázottságához képesti mobilitást vizsgálva azt találjuk, hogy a legbizalmatlanabb csoport a nem mobilak csoportja: a felfelé mobil csoport körében a legmagasabb a bizalom szintje, de még a lefelé mobilak csoportja is inkább bízik másokban, mint azok, akik egyáltalán nem mobilok. Nemenként vizsgálódva azonban kiderül, hogy ez az összefüggés csak a férfiak esetében mutatható ki, a nők körében a bizalom foka nem tér el szignifikánsan a mobilitást vizsgálva. A foglalkozási mobilitás esetében hasonló összefüggés áll fenn: az apjukhoz képest foglalkozásilag mobil emberek csoportjában alacsonyabb a bizalmatlanság. A születési helyhez viszonyított területi mobilitás az általánosított bizalommal nem függ össze. **Ahol homogén, vagy kiegyensúlyozottan vegyes összetételű anyagi szempontból a szomszédság, ott nagyobb fokú a bizalom. Ha a többi szomszéd „nagyon más”, azaz vagy dominánsan gazdagabbak, vagy szegényebbek a kérdezettnél, az általánosított bizalom egyaránt jelentősen alacsonyabb.**

⁴⁴ European Social Survey (2002, 2004, 2006). Lásd: <http://www.europeansocialsurvey.org/>

Forrás: Standard Eurobarometer 2008 Hungary
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_hu_nat.pdf

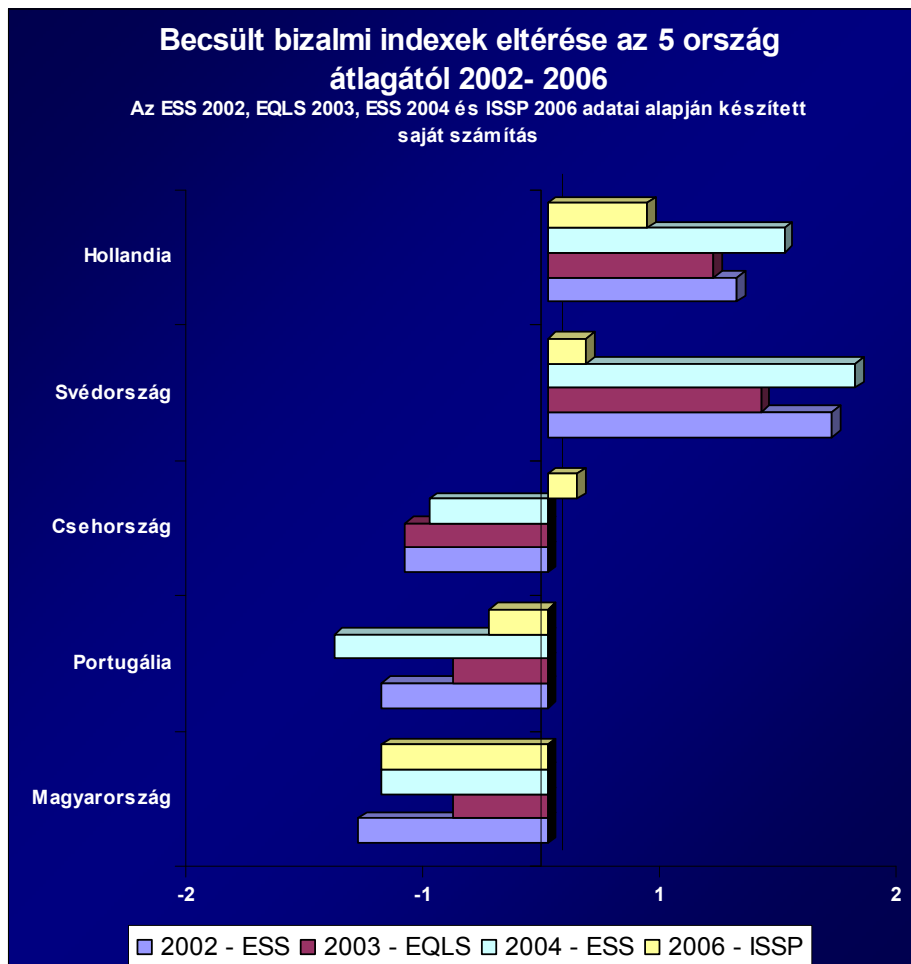
Az EBRD által készített 2007-es „Transition Report” szerint is⁴⁵ a magyarok kevesebb mint negyede bízik meg általában az emberekben. Némileg magasabb ez az arány Magyarország kelet-közép-európai referencia-országai esetében, hisz Szlovákiában a válaszadók 36, Lengyelországban és Szlovéniában 29-29, Csehországban pedig 27 százaléka.

Látni kell azonban, hogy a posztkommunista Európa nem egyedüli olyan térsége a világnak, ahol az emberek kevésbé bíznak egymásban. A régió sajátossága az, hogy az emberekben megbízók aránya 1990 után jelentősen csökkent, vagyis általános bizalomvesztés következett be a régióban. Egy 2007-es vizsgálat⁴⁶ eredményei szerint Dél-Európa országaiban hasonlóan kevesen bíznak meg az emberekben, míg Dél-Amerikában még e két térségnél is alacsonyabb az emberekben általában bízők aránya. Az ESS, EQLS és ISSP adatfelvételeinek újraelemzése során kapott bizalmi indexek értéke megerősíti ezeket az összefüggéseket: Portugáliában, Magyarországon és Csehországban az emberek általános bizalmi szintje lényegesen alacsonyabb volt svéd és holland társaikénál⁴⁷.

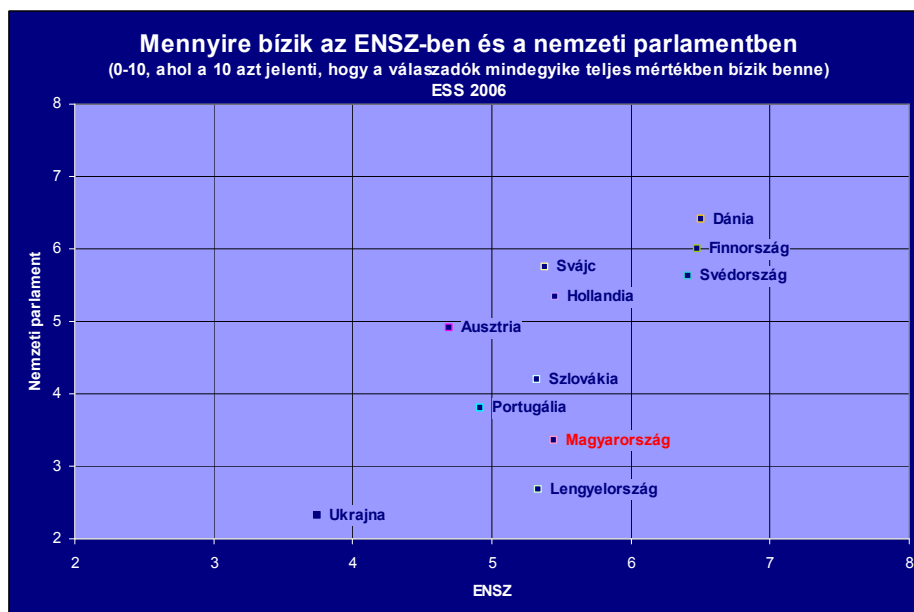
⁴⁵ A tanulmány előkészítése során 2006-ban 28 országban hajtottak végre „life in transition” címmel kérdőíves vizsgálatot, melynek során 29.000 főt kérdeztek le. Az adatok elérhetők a <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/surveys/lits.htm> weblapon (a letöltés időpontja 2008. április 8.). Az itt közölt ábrákat a EBRD adatbázisának újraelemzése révén készítettem.

⁴⁶ Where Trust is High, Crime and Corruption are Low: Since Communism's Fall, Social Trust Has Fallen in Eastern Europe by Richard Wike, Associate Director and Kathleen Holzgart, Research Analyst, Pew Global Attitudes Project April 15, 2008. <http://pewresearch.org/pubs/799/global-social-trust-crime-corruption> (A letöltés időpontja: 2008. május 8.)

⁴⁷ Egy 2004-es Eurobarometer főlmérés eredményei szerint Finnország, Svédország, Hollandia és Dánia kivételével az Európai Unió összes tagállamában lényegesen több azoknak a válaszadóknak az aránya, akik inkább nem bíznak meg az emberekben. A tanulmány készítői azt is megállapították, hogy az általános bizalom szintje és az étellel való elégedettség között szoros a kapcsolat, minél magasabb az általános bizalom egy országban, annál elégedettebben annak polgárai az étellel és a demokráciával. Forrás: Special Eurobarometer 223 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_223_en.pdf (a letöltés időpontja: 2009. február 23.)

Magyarországról, más kelet-közép-európai országokhoz és például Portugáliához hasonlóan elmondható⁴⁸, hogy a nemzeti politikai intézményekbe vetett bizalom szintje lényegesen elmarad a nemzetközi szervezetek iránti bizalom mértékétől, ami arra utal, hogy a nemzeti – elsősorban politikai – éliték teljesítményével oly mértékben elégedetlenek a válaszadók, hogy még egy általuk kevésbé ismert, külső, nemzetek feletti szervezetben is jobban megbíznak, mint nemzeti intézményekben.

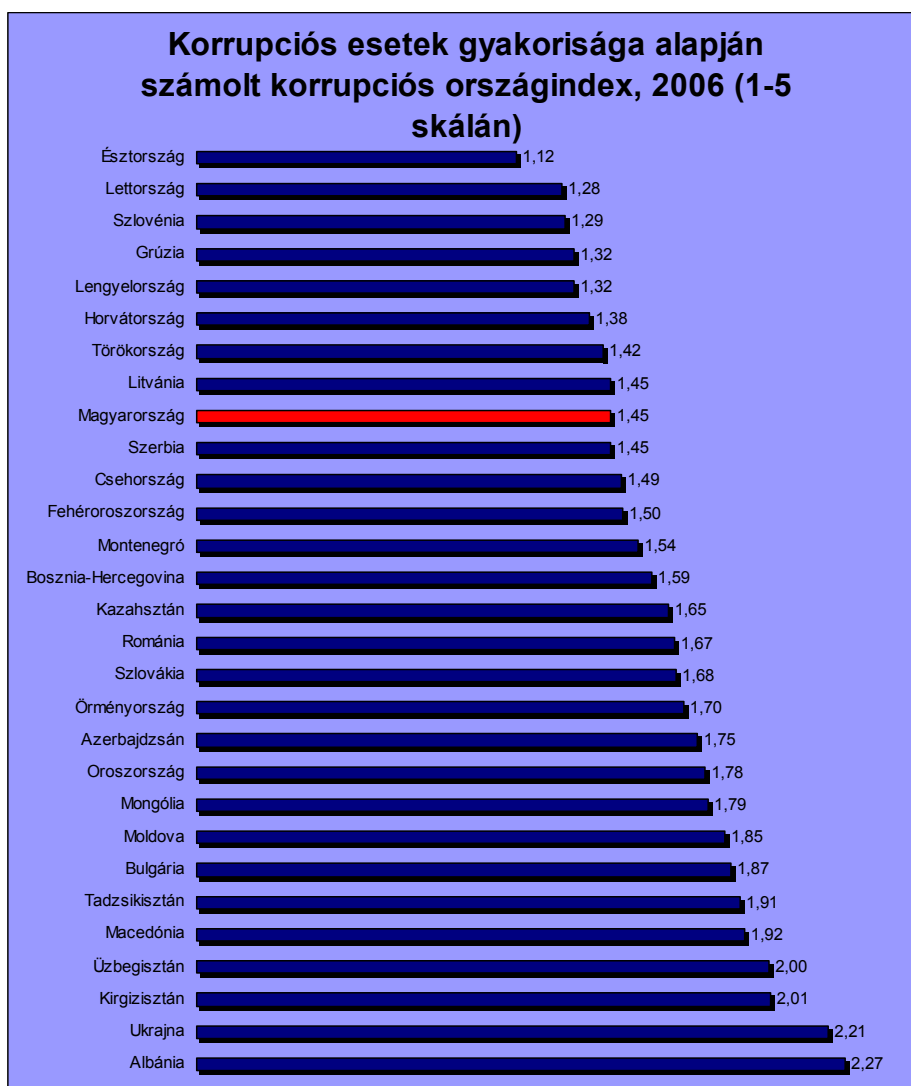

⁴⁸ Forrás: European Social Survey III. kör (2006), az adatbázis újraelemzése során kapott eredmények.

Az idézett EBRD jelentés készítői azt megállapították: a gazdasági teljesítmény és az emberekbe vetett bizalom szintje között nincs szoros kapcsolat; van viszont a tekintetben, hogy a politikai korrupciót és a bűnözést mekkora problémának tartják a vizsgált országok válaszadói, hisz megállapítható, hogy a magasabb bizalom e problémák alacsonyabbnak tartott jelentőségével jár együtt.

Szabálykövetés és normaszegés

Mielőtt azonban azt gondolnánk, hogy a korrupció tekintetében hazánk alig különbözik a régió „éllovasaitól”, be kell mutatnunk az EBRD 2006-os fölmérésének másik eredményét is. A fölmérés során ugyanis azt is megkérdezték a válaszadóktól, hogy különböző mindennapi élethelyzetben (hivatalban, rendőri ellenőrzéskor, orvosnál stb.) milyen gyakran fordul elő csúszópénz átadása. Erre a kérdéssorra a magyarok a fenti képnél kedvezőbb válaszokat adtak, hisz viszonylag ritkán kerültek megvesztegetést kívánó helyzetbe.

Ez a különbség vélhetően abból fakad, hogy a magyarok általában sokkal gyakoribbnak vélik bizonyos társadalmi anomáliák előfordulását, semmint azt mindennapi tapasztalataik indokolnák. Ezt erősíti a Tárki másik (az European Social Survey 2005 keretében végrehajtott) felvétele⁴⁹ és az ISSP 2006-os

⁴⁹ Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080403.html> (a letöltés időpontja: 2008. május 8.)

eredményei is, mely szerint az állami/önkormányzati korrupció kelet-európai (de különösen ukrán), illetve görög jelenség. A magyarországi válaszadók valamivel több mint huszadával fordult csak elő az elmúlt években, hogy kenőpénzt vagy szívességet kért volna az ügyét intéző köztisztviselő. Ezzel az arányszámmal Magyarország a régió Szlovéniát követő legjobb helyzetű országának számított⁵⁰. Ugyanakkor Kopp Mária szerint a magyarországiak 80-85 százaléka úgy véli, időnként át kell hágni a szabályokat, ami egyfajta társadalmi anomia jele: olyanok a törvények, a szabályozók, hogy az emberek úgy érzik, a megszegésük a túlélés feltétele⁵¹. 2002 és 2006 között a társadalmi anomiat jelző mutatószámok értéke növekedett, a válaszadók közel kétharmada nyilatkozott 2006-ban úgy, hogy nem tud tervezni (2002-ben még csak felük), s négyötödük, hogy nincs miben hinnie (2002-ben még „csak” valamivel több mint kétharmaduk). A Hungarostudy megállapításit erősíti, hogy Európai Unió belüli összehasonlításban magas Magyarországon azoknak az aránya, akik szerint az adó- és járulékfizetés különféle elmulasztását „bocsánatos” bűnnek tartják⁵², s elfogadottságát a magas adó- és TB-terhekkkel indokolják.

⁵⁰ A hazai korrupció-vizsgálatok eredményeiről részletes áttekintést közöl a Szántó Zoltán és Tóth István János szerkesztésében 2008-ban megjelent „Korrupciós kockázatok az üzleti szektorban : Kutatási háttér tanulmányok”. (Budapesti Corvinus Egyetem. Társadalompolitikai Intézet. Korrupciókutató-központ és Transparency International Magyarország Alapítvány)

⁵¹ <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-233930>

⁵² Forrás: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf (a letöltés időpontja: 2008. május 13.)

Mennyire tartja elfogadhatónak a ... (1-10-es skálán, ahol a tízes a teljes mértékben elfogadhatót jelenti)

	Állami támogatás, segély jogosulatlan igénybe vételét	Jegy nélküli utazást	Lakásfenntartással kapcsolatos munkát végző mester elmulasztja a számlaadást	A cégek nem jelentik be alkalmazottaikat, nem fizetnek utánuk adót és társadalombiztosítást	Adóelkerülést, adóeltitkolást
Litvánia	3,1	3,2	5,1	3,2	3,7
Ausztria	2,7	3,8	4,3	2,9	3,4
Lettország	2,5	3,0	5,3	2,9	3,1
Csehország	2,0	3,0	4,3	2,8	3,1
Magyarország	2,6	3,0	4,0	2,7	3,0
Szlovákia	2,0	2,8	4,0	2,9	2,9
Belgium	1,8	2,7	4,2	2,7	3,0
Bulgária	2,1	2,6	4,0	2,6	2,9
Olaszország	2,1	2,9	3,4	2,8	3,0
Írország	2,2	3,2	3,6	2,4	2,6
Lengyelország	2,1	2,8	3,9	2,7	2,6
Portugália	2,2	2,9	3,1	2,6	2,9
Románia	2,1	2,9	4,1	2,4	2,7
Észtország	2,1	2,4	4,7	2,3	2,4
Hollandia	1,5	2,5	4,8	2,3	2,6
EU 27-ek átlaga	1,9	2,8	3,5	2,3	2,5
Dánia	1,5	2,3	4,4	2,2	2,5
Szlovénia	1,8	2,6	3,6	2,1	2,2
Németország	1,7	2,6	3,9	1,9	2,3
Spanyolország	2,1	3,1	2,7	2,1	2,2
Franciaország	1,5	3,2	3,3	2,0	2,4
Luxemburg	1,5	2,7	3,9	1,6	2,2
Svédország	1,2	2,3	3,7	1,8	1,8
Egyesült Királyság	1,7	2,6	2,6	2,0	2,1
Görögország	1,7	2,0	2,6	1,7	2,1
Finnország	1,8	2,2	2,6	1,6	1,8
Málta	1,4	1,9	2,0	1,5	1,6
Ciprus	1,3	1,6	2,3	1,5	1,6

Ez az összefüggés is arra utal, hogy a magyarországi válaszadók elsősorban és általában az állam, ill. az egyes állami intézmények és a politikusok működésével elégedetlenek. Mint a következő, 2006-os adatsor is mutatja, Magyarországon meglehetősen magas azoknak a válaszadóknak az aránya, akik szerint a politikusok érintettek korrupciós ügyletekben. Látni kell azonban azt is, hogy a politikusok korrupció voltának feltételezése nem csupán magyarországi jelenség, s mégcsak nem is kelet-európai: a portugál válaszadók a magyarországiakhoz hasonlóan vélekedtek.

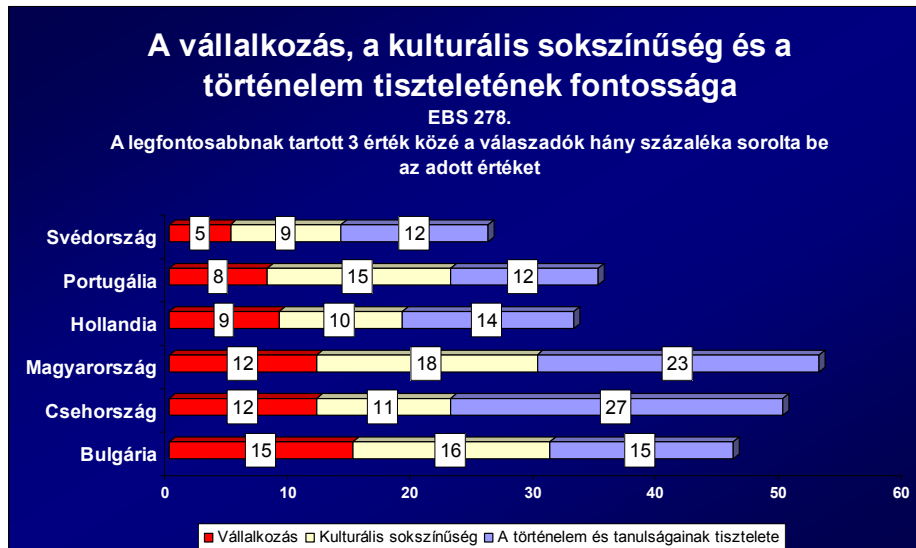
A jó kapitalizmus főhőse: a vállalkozó

A vállalkozói értékekkel foglalkozó szakirodalom⁵³ kimutatta, hogy egy-egy térség vállalkozói tőkéje és gazdasági növekedése között erős kapcsolat van. A vállalkozói attitűd elterjedtsége, mértéke tekintetében jelentős különbségek mutathatók ki az országok és régiók között, s olyan közvetítő intézmények működnek, melyek a vállalkozói értékek tisztelését⁵⁴ gazdasági teljesítménnyé formálják. Ennek az összefüggésnek a fényében vizsgáljuk most meg, hogy miként néznek ki a magyarországi válaszadók vállalkozással kapcsolatos attitűdjei.

⁵³ Beugelsdijk, Sjoerd - Niels Noorderhaven (2004): Entrepreneurial attitude and economic growth: A cross-section of 54 regions. In: The Annals of Regional Science Vol 38. No. 2, pp. 199-218

⁵⁴ A vállalkozóvá válás társadalmi hálózatok általi befolyásoltsága a magyarországi gazdaszociológia egyik fő kutatási kérdése volt az elmúlt évtizedekben. Kopasz Mariann a téma kutatója szerint: „[a] társadalmi kapcsolatok hálózatai több mechanizmus révén is előmozdíthatják a vállalkozóvá válást. Először is, a hálózatok fontos szerepet töltenek be az információk továbbításában. Amellett, hogy hatékonyabbá tehetik a vállalkozás indításához és működtetéséhez nélkülözhetetlen információk megszerzését, előnyeik az információ megbízhatóságában is megnyilvánulhatnak. Másodszor, a társadalmi hálózatok nemcsak az információk, hanem az erőforrások áramoltatását is megkönnyítik, s ily módon segítségül hívhatók a vállalkozói tevékenység megszervezésében, az induló tőke előteremtésében, vagy akár a megfelelő munkatársak, alkalmazottak kiválasztásában. Harmadszor, a társadalmi tőke – részben éppen az információk továbbításában játszott szerepe, részben pedig a csoporttal való azonosulás révén – a kooperáció kialakulását is előmozdíthatja. Így feltételezhetjük, hogy ott, ahol az egyéneket sűrű kapcsolati háló köti egymáshoz, könnyebb az idegenekkel való társulás. Negyedszer, a társadalmi hálózatok értékeket és normákat, cselekvési mintákat közvetítenek a közösség tagjai között. Vizsgálatom fókuszában a függetlenségnek tulajdonított érték (szembeállítva az alkalmazotti mentalitással), illetőleg az önállósodás mint cselekvési minta állt. Amellett érveltem, hogy a közösség tagjait behálózó kapcsolatoknak fontos szerepük lehet a vállalkozói mentalitás terjedésében, sőt generációról generációra való átörökítésében is.” (p. 139) Kopasz Marianna (2005): Történeti-kulturális és társadalmi tényezők szerepe a vállalkozói potenciál területi különbségeinek alakulásában Magyarországon. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/84/01/kopasz_marianna.pdf

A vállalkozást az európai válaszadók a legkisebb fontosságúnak tartották a fölkinált 9 érték közül. Magyarország és tágabban a kelet-közép-európai térség válaszadói – nyugati, északi és déli társaiknál – némileg nagyobb fontosságot tulajdonítottak az olyan, inkább a konzervativizmus értékrendjével összefüggésbe hozható célértékeknek mint a kulturális sokszínűség és a történelem tanulságainak tisztelete. Fontos azt is hangsúlyoznunk, hogy a vállalkozást az újonnan csatlakozott tagállamokban némileg fontosabb értéknek tartják, mint a régi tagállamokban.

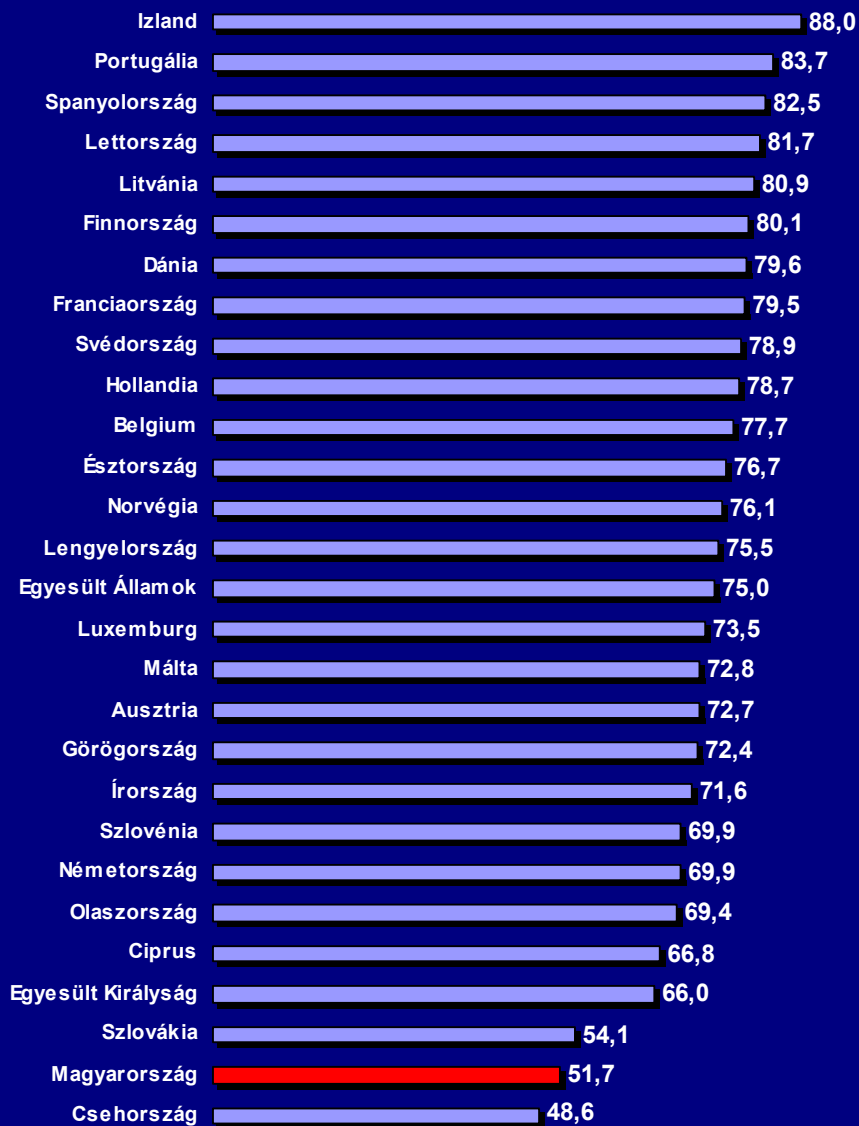

A vállalkozás értékének némileg magasabb kelet-közép-európai respektusa ellenére Magyarországon és a környező posztkommunista országokban viszonylag alacsony a „vállalkozást a gazdagság megteremtésének alapjaként” látó válaszadók aránya.

"A vállalkozás a gazdagság megteremtésnek az alapja, ami mindenkinek a javát szolgálja"

(a kijelentéssel egyetértők százaléka)

2007 Gallup Flash Euobarometer Nr. 192

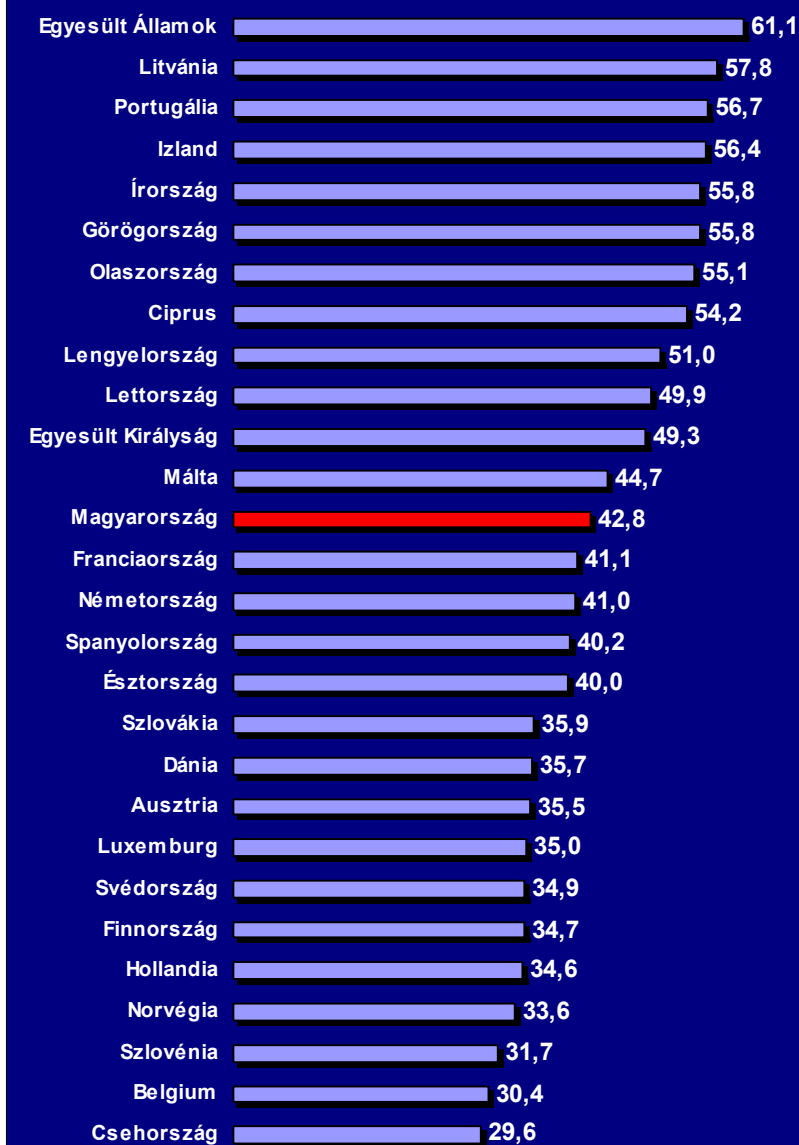
Ennek a vélekedésnek a fényében már nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyarországi válaszadók többsége – ha választhatna – inkább az alkalmazotti létet választaná, s nem a vállalkozó önállóságát⁵⁵.

⁵⁵ Lengyel György a TÁRKI Háztartások Életút Vizsgálata (HÉV) program adatainak elemzése során kimutatta, hogy az 1992-es vállalkozói hajlandóság („Szívesen lenne-e vállalkozó?”) – a válaszadó kora és iskolázottsági szintje mellett – jelentősen befolyásolta az 1993-2007 közti vállalkozóvá válást Magyarországon. Lásd: Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. (2008): Újratervezés. Életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben. Társki: Budapest

Akik szívesebben lennének vállalkozók (százalék)

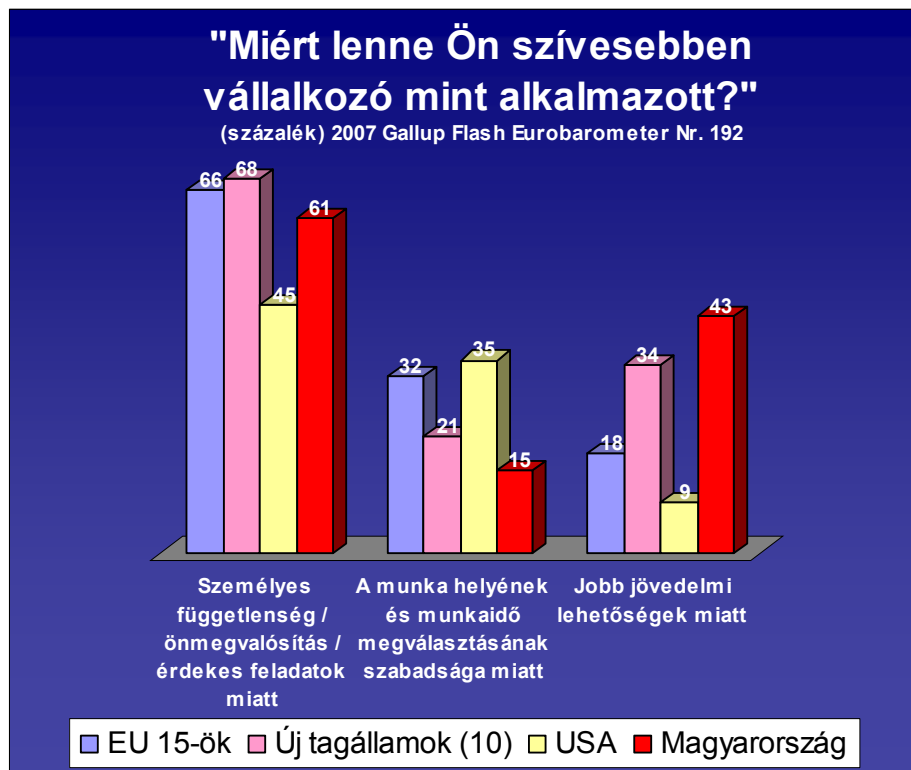
2007 Gallup Flash Eurobarometer Nr. 192

"Tételezzük fel, hogy Ön választhatná meg hogy milyen típusu munkát végez. Ön a következő lehetőségek közül melyiket választaná? Vállalkozó - alkalmazott"

Azok, akik Magyarországon vállalkozók lennének – hasonlóan európai társaikhoz – a személyes függetlenség és az önmegvalósítás miatt tennék ezt. Ám mint azt a fentiekben bemutattuk, ezek az értékek viszonylag szerény jelentőséget kapnak a gyermeknevelésben, vagyis a társadalmi környezet inkább kedvezőtlen a vállalkozóvá válás szempontjából.

Látnunk kell azt is, hogy a kelet-közép-európai országokban a vállalkozói lét választása mögött nagyon fontos – és egyben a régi tagállamoktól valamint az USA-tól megkülönböztető – ok a jobbnak vélt jövedelmi lehetőség. Itt tehát ismét megjelenik a fentiekben már bemutatott összefüggés: a magyarországi és tágabban a posztkommunista Kelet-Közép-Európa „átlagos” válaszadói jövedelmi helyzetük javításának, az anyagi jólét növelésének lehetősége alapján alakítják ki a munkával, munkahellyel – és vállalkozással – kapcsolatos vélekedéseiket.

A Marketing Centrum 2007. őszén végzett felméréseket⁵⁶ azzal kapcsolatban, hogy milyen szociális és pszichés tényezői vannak a vállalkozásindítási kedvnek⁵⁷. A 18-44 évesek 56 százaléka gondolkozott már azon, hogy jobb lenne nem másnak dolgozni, nem másnak termelni a hasznot, hanem saját magának. 39 százaléku (még) nem gondolt erre, 5 százaléku pedig azt mondta, hogy már most is saját vállalkozása van. A vállalkozásindítást tervezők körében végzett felmérés egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a sokoldalúan motiváltak vállalkozási tervei a legkomolyabbak és a leginkább kiérlelték, tehát az ő tervekből lesz a legnagyobb valószínűséggel ténylegesen is elinduló vállalkozás⁵⁸. A vállalkozásindítást tervezők a becsületet és a szorgalmat érzik önmaguk legjellemzőbb vonásának, és mindkét tulajdonságot elsődleges fontosságúnak tartják abban, hogy valaki sikeres legyen az üzleti életben.

⁵⁶ Forrás: <http://www.marketingcentrum.hu/index.php?lang=hu&page=reszletek&id=11>. A letöltés időpontja: 2008. szeptember 11.

⁵⁷ „A rendszerváltás egyéni életpályákra gyakorolt hatásában nagyon erősek voltak a nemzedéki hatások. Miközben a rendszerváltás összességében jelentős nyereséggel járt az egész társadalom számára – még akkor is, ha ezt a társadalom többsége nem így éli meg –, az idősök egyes csoportjai, a sok-gyermekesek, az alacsony iskolai végzettségűek, valamint a munkaerőpiacról kiszorulóak a rendszerváltás veszteségeinek tekinthetők. Ugyanakkor a jövedelmi szegénység aránya és mélysége több mint egy évtizede lényegében nem változik, és európai összehasonlításban sem tér el a gazdasági fejlettségünknek megfelelő szinttől. A leszakadók között különösen nagy a cigányok aránya, míg a nyertesek oldalára elsősorban azok kerültek, akik vállalkozási hajlandóságukkal és felhalmozott humán tőkájukkal a legrugalmasabban tudtak reagálni az új kihívásokra.” Társadalmi riport 2008. http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080910_sajto.pdf

⁵⁸ Egy nemzetközi összehasonlító, egyetemi hallgatók körében végzett vállalkozói attitűd-vizsgálat szerint „a közepes szereplés [ti. vállalkozói hajlandóság] nem valószínűsíti azt, hogy hallgatók az átlagot lényegesen meghaladó, gyors fejlődésre képes ’gazella’ cégek alapításán fáradoznának.” Szerb László – Márkus Gábor (2007): A felsőoktatási környezet hatása a vállalkozói életpálya választására. Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. március (248–273. o.), p. 270. Látni kell azonban a hazai gazdaság-szociológia által föltárt összefüggés fontosságát is a vállalkozóvá válás folyamatában: „[a] vállalkozói kultúrák nemzedékre való áthagyományozása a családnál nagyobb közösségek, települések (és nem kizárható, hogy az annál is tágabb társadalmi környezet) szintjén megy végbe. Vagyis egy-egy településen nem feltétlenül olyanok kezdenek vállalkozásba, akiknek szülei, nagyszülei között voltak önállók. Ez pedig Kuczi Tibor [2000] azon megállapítását látszik megerősíteni, mely szerint az önálló gazdálkodás hagyománya esetében egy ’tipikusan közösségi erőforrásról’ van szó.” (p. 138) Kopasz Marianna (2005): Történeti-kulturális és társadalmi tényezők szerepe a vállalkozói potenciál területi különbségeinek alakulásában Magyarországon. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/84/01/kopasz_marianna.pdf

Egy 2000-es felmérés eredményei szerint⁵⁹ Magyarországon „az az embertípus elégedett életének aktuális egészével, aki ténylegesen vállalkozói beállítottságú, illetve magatartású.” Az elégedettségre kedvezően hat a megtapasztalt anyagi sikeresség és egyfajta derűs életérzés. Varga Károly egy másik tanulmányában⁶⁰ azt is kimutatta, hogy a vallásos neveltetés önmagában, a lelkiismeretesség (becsület, tisztesség, törvénytisztelet) nagyobb jelentősége révén is hat, s valós tényezője a vállalkozói réteg kitermelődésének.

Az Ernst & Young „Entrepreneur of the Year 2007” felmérésének eredményei szerint is a magyarországi vállalkozók önképében a szorgalom, a céltudatosság és a munka játszik kulcsszerepet, ám többségük úgy véli, mindenki nem lehet sikeres vállalkozóvá. A magyarországi válaszadók

„[e]gyértelműen látják, hogy a közvélekedés szerint az üzletemberek nem tartják be az etikus üzleti viselkedés szabályait. Ez a tényező jelentős akadály lehet a vállalkozásfejlesztés szempontjából, mivel a vállalkozók többsége, 80 százaléka azt nagyon fontosnak ítéli. Ennek ellenére **csupán 21 százalékuk gondolja úgy, hogy a médiumok megtesznek mindent a visszaélés, botrányok és korrupciók felderítésében. Ez a szám a csehéknél 75, a szlovákoknál pedig 66%.**” (Forrás: <http://www.marketinginfo.hu> a letöltés időpontja: 2008. szeptember 11.)

Nem tudjuk teljes pontossággal, hogy a különböző médiumok által alkotott vállalkozókép(ek) miként formálják a válaszadók véleményét, ugyanakkor a Kocsis-Kisantal Orsolya és Szerb László által vizsgált két napilapban a negatív és a vállalkozót kedvezőtlenül bemutató hírek voltak többségben, s ezek a sajtótermékek visszatükrözték azt a közhiedelmet, hogy a vállalkozó bűnöző, adócsaló, mások kárán meggazdagodó gazdasági szereplő⁶¹. A Gallup 2007-es összehasonlító európai vizsgálatából tudjuk azonban, hogy a nagyvállalati vezetőkkel és a köztisztviselőkkel összehasonlítva a felmérésben szereplő országok közül a magyarországi válaszadók tartják a legalacsonyabbnak a vállalkozók társadalmi státuszát.

⁵⁹ Varga Károly (2002): Az életminőség értékrendszerei tényezői. In: Társadalomkutatás Vol. 20, No. 3-4, pp. 217-245

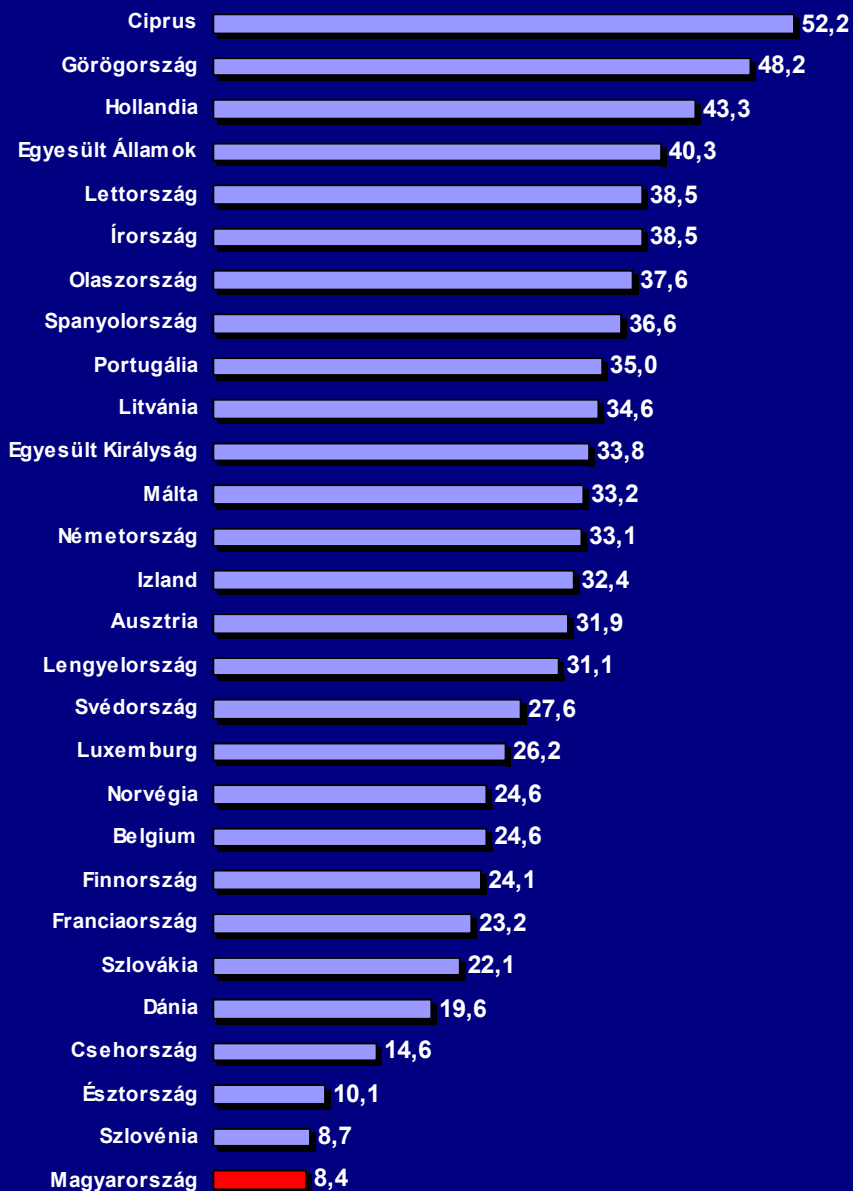
⁶⁰ Varga Károly (2001): Vallás és vállalkozás. In: Társadalomkutatás Vol. 19, No. 1-2, pp. 93-118

⁶¹ Kocsis-Kisantal Orsolya – Szerb László (2008): Vállalkozói kultúra Magyarországon két napilap tükrében. In: Közgazdasági Szemle Vol. 55 No. 3, pp. 243-261

A vállalkozókat a legmagasabb státuszú foglalkozásnak tartók aránya (százalék)

2007 Gallup Flash Eurobarometer Nr. 192

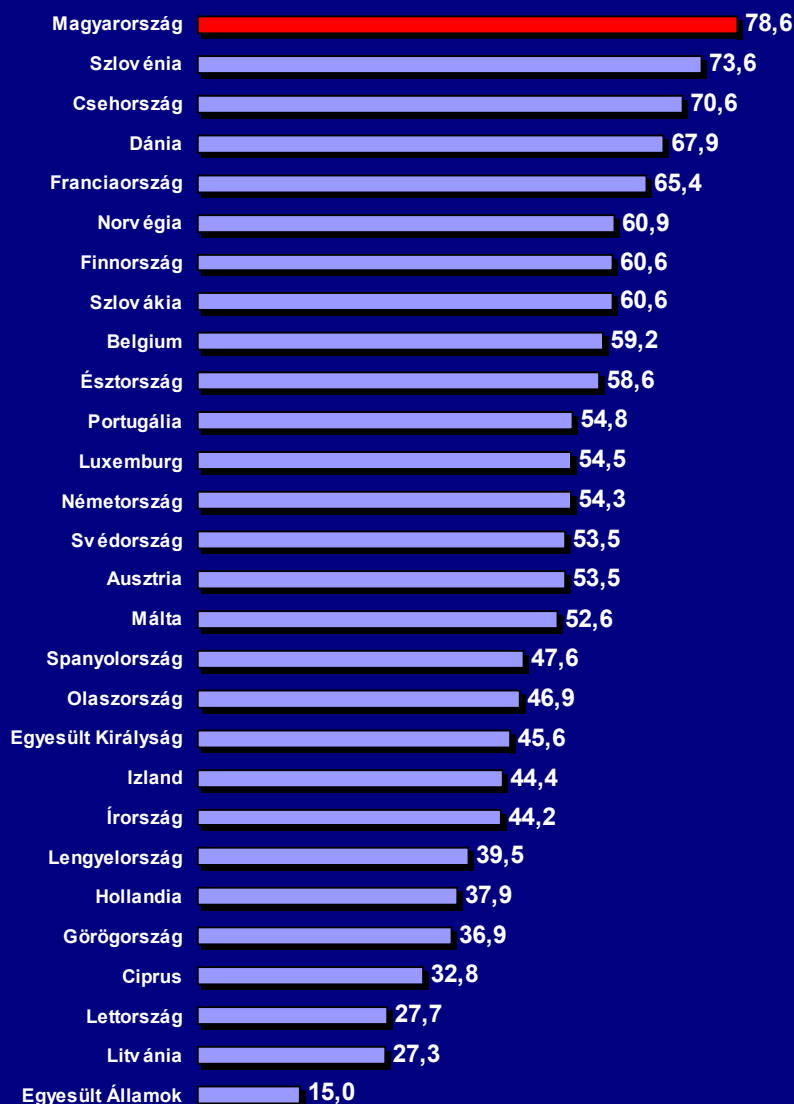
"Rangsorolja a köv.három foglalkozási csoportot társadalmi státuszuk szerint: vállalkozók, köztisztviselők és nagyvállalatok igazgatói"

A nagyvállalatok, cégek igazgatóit a legmagasabb presztízsű foglalkozásnak tartók aránya (százalék)

2007 Gallup Flash Eurobarometer Nr. 192

3 csoport közül (vállalkozók, köztisztviselők, nagyvállalati vezetők)

Összefoglalás

A magyarországi társadalom értékpreferenciái számos ponton megfelelnek a jó kapitalizmus idáltipikus értékvilágában feltételezettnek. Az „átlag” magyarországi polgár a kemény munkát tisztelő, szorgalmas, az embereket teljesítményük alapján értékelni kívánó ember, aki a szabálykövetést, a tisztességes gazdasági viselkedés szabályait nagyra értékeli. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy miközben a magyarországi válaszadók elfogadják ezeknek az értékeknek a fontosságát úgy vélik, a társadalom többsége és különösen a mintaadó elit nem így működik. Az érvényesülés, a siker kívánatosnak tartott – és a jó kapitalizmus értékvilágához illeszkedő – útjai és a feltételezett valóság között a magyarországi válaszadók szerint komoly úr tátong, s a társadalom tagjainak többsége vélhetően ezért is elégedetlen a rendszerváltoztatással létrejött kapitalista Magyarország állapotaival, s különösen az elit teljesítményével. Meg azért is, mert a magyarországi értékpreferenciákban kiemelt jelentőséggel bíró

biztonságot és anyagi jólétet – a felmérési eredmények szerint – a mai magyarországi kapitalizmus nem tudja biztosítani.

Mint azt a fentiekben bizonyítani igyekeztünk más országok kapitalizmusai a társadalom tagjainak a Magyarországon tapasztaltnál lényegesen nagyobb mértékű egyetértésével, megelégedésével működnek, pedig a vélt rendszerspecifikus negatív tulajdonságok ott is jelen vannak. A mai magyarországi kapitalizmussal való társadalmi elégedetlenség egy jelentős része abból fakad, hogy az nem (vagy csak részben) a jó kapitalizmussal azonosítható, s egyben az nem a magyarországi társadalom által fontosnak tartott értékeknek és normáknak megfelelően működik. S ez egyébként – mint azt a fiatalabb generációk értékpreferenciáiról készült elemzések kimutatták – rombolóan hat a jó kapitalizmus értékeinek elfogadottságára.

Látni kell azt is, hogy a jó kapitalizmus létrejöttéhez és fenntartásához kapcsolódó eszközértékeket (szavahihetőség, felelősségteljeség, bátorság, önállóság, értelmesség) a magyarországi válaszadók a legfontosabbak közé sorolták. A vélemények szerint azonban mindez kevés az anyagi jóléthez, a családi biztonság és a boldogsághoz, vagyis a legfontosabb célok eléréséhez. Fontos azonban kiemelnünk a hazai értékrendszer azon elemeit is, amelyek a jó kapitalizmus ideáltípusával nehezen egyeztethetők össze, így elsősorban a kockázat- és konfliktuskerülést, a rövid távú gondolkodást és a biztonságvágyat. Ezek jelzik, hogy a vállalkozói önképben meghatározó jelentőségű értékek és attitűdök elismertsége alacsony a ma Magyarországon, s ezzel is magyarázható, hogy a felnőtt lakosság körében alacsony a vállalkozók presztízse, s inkább vágyunk egy nagy szervezet által nyújtott stabilitásra, semmint saját vállalkozás alapítására.

A mai magyarországi kapitalizmus alakulásának irányait, mértékét a társadalom értékpreferenciái nagyban befolyásolják. Feltételezhető, hogy más kelet- és kelet-közép-európai országokhoz hasonlóan a kommunista évtizedekben mélyrehatóan megváltozó és ennek nyomait máig magán viselő, erősen szekularizált hazai értékrendszerben a belátható jövőben is a családi biztonság, a béke, a boldogság és az anyagi jólét alkotják majd a legfontosabb célokat. Láttuk, hogy a magyarországi válaszadók erősen individualisták, együttműködésre, közös vállalkozásra a szűkebb családtagokon kívül nem szívesen vállalkoznak. A bizalmatlanság és az egyéni felelősségvállalás mértékének csökkentése iránti – vélhetően számos ponton összekapcsolódó és a jövő bizonytalanságából, kiszámíthatatlanságából fakadó – vágy a hazai kapitalizmus egyik legjelentősebb problémája. Nyilvánvaló, egyik-napról a másikra nem lehet ezeken a tapasztalati úton is kialakult vélekedéseken jelentősen változtatni, ám a hazai kapitalizmus alakításában a kiszámíthatóság és stabilitás erősítésére, valamint a bizalom (lokális, közösségi és nemzeti szintű) infrastruktúrájának kiépítésére kell nagy hangsúlyt helyezni.

Függelék: A jó kapitalizmus értékeinek mérésére szolgáló survey-kérdések

Dolgozatunk függelékében azokat a survey-kérdéseket mutatjuk be, melyek a Közjó és Kapitalizmus Intézet későbbi éves jelentéseihez készítendő reprezentatív kérdőíves adatfelvételek érték- és attitűdkérdéseinek alapját képezhetik. Az attitűdkérdések listájának összeállításakor fölhasználtuk az EVS 1999-es adatait elemző, a vállalkozói attitűdök és a régiók gazdasági növekedését vizsgáló tanulmány⁶² által föltárt összefüggéseket. Kérdéseinket öt, a jó kapitalizmus eszközértékei szempontjából releváns csoportba rendeztük:

- a bizalom, az együttműködési készség és hajlandóság mértéke;
- a szorgalom és az egyéni teljesítmény tiszteletének mértéke;
- az egyéni felelősségvállalás növelésével kapcsolatos attitűdök;
- a tisztességgel, szabálykövetéssel és törvénytisztelettel kapcsolatos attitűdök;
- a vállalkozói hajlandóság és a vállalkozók társadalmi presztízisének mértéke.

A kérdések mellett kilenc ország (Magyarország, USA, Svédország, Hollandia, Ausztria, Portugália, Csehország, Bulgária és Oroszország) átlagértékeit is közöljük. Az országértékek átlagok, ami annyit jelent, hogy az országokon belüli véleménykülönbségek mértékének megjelenítésére nem alkalmasak. A bemutatott eredmények érvényességét egyrészt az csökkenti, hogy többféle, több időpontban végrehajtott reprezentatív adatfelvételtől származnak az adatok, másrészt az is, hogy öt fő értékünk társadalmi jelentőségét többféle attitűdkérdéssel próbáltuk megállapítani.

⁶² Beugelsdijk, Sjoerd - Niels Noorderhaven (2004): Entrepreneurial attitude and economic growth: A cross-section of 54 regions. In: The Annals of Regional Science Vol 38. No. 2, pp. 199-218

Ország	Adatforrás	Magyar-ország	USA	Svédország	Hollandia	Ausztria	Portugália	Csehország	Bulgária	Orosz-ország
A1. Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal szemben? (0-100) "Lehet bízni"	EVS 1999	22,3	36,3	66,3	60,1	33,4	12,3	24,5	26,8	24,0
A2. Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal szemben? (0-100) "Lehet bízni"	EQLS 2003	50,0	n.a.	63,0	61,0	59	50,0	48,0	44,0	n.a.
A3. Csak néhány emberben lehet megbízni (0-100) - fordított	ISSP 2006	23,7	28,6	34,5	37,7	n.a.	29,4	34,1	n.a.	20,4
A4. Mennyire bízik családjában? (0-100)	EVS 1991	95,6	96,4	95,3	89,2	96,4	94,4	95,1	94,6	56,6
A5. Mennyire van bizalma a nemzeti igazságszolgáltatásban? (0-100)	2007 EB 68.	46	n.a.	63	67	76,0	37	31	12,0	n.a.
A6. Mennyire van bizalma a nagyvállatokban? (0-100)	2005 EB 64.	25	n.a.	33	45	33	37	43	16	n.a.
A7. Mennyire van bizalma a nemzeti kormányban? (0-100)	2008 EB 69	13	n.a.	45	51	42	32	21	17	n.a.
	Átlag 1. Mind a 7 változó	39,4	53,8	57,2	58,7	56,6	41,7	42,4	35,1	33,7
	Átlag 2. A3 kivételével	42,0	n.a.	60,9	62,2	56,6	43,8	43,8	35,1	n.a.
B1. Véleménye szerint miért vannak ebben az országban olyan emberek, akik szegények, szükségét szenvednek? "mert lusták és nincs akaratajuk" (egyetértők százaléka)	1998 EVS	16,1	60	22,1	n.a.	n.a.	n.a.	39,1	18,2	15
B2. Gyermekeknevelésben a felelősségvállalásra való fölőkészítés fontos	1998 EVS	73,4	71,9	86,9	87	86,1	60,1	65,7	75,6	75,8
B3. Úgy gondolom, mind a szabadság, mind az egyenlőség fontos dolog. De ha választanom kell a kettő közül, a személyes szabadságot tartanám fontosabbnak, vagyis hogy az ember szabadon élhessen és ne korlátozzák fejlődését	1999 EVS	44,7	71	61,6	56,2	56,3	49,3	58,6	60,1	46,9
B4. "Az egyéneknek nagyobb mértékben kellene felelősséget vállalniuk a saját magukról való gondoskodásban"	1999 EVS	43,3	63,7	64,3	59,5	67,3	57,7	57	53,4	48,1
B5. "A munkanélkülieknek minden lehetséges munkát el kellene vállalniuk, vagy veszítsék el a munkanélküli segélyt"	1999 EVS	63,7	60,2	67,5	53,4	68,4	59,8	59,3	54	43,6
B6. "A verseny jó dolog. Keményebb munkára és új ötletekre ösztönzi az embereket"	1999 EVS	69,7	73,6	72,9	59,4	75,9	62	75,2	72,4	65,9
B7. Gyermekeknevelésben az önállóságra való megtanítás fontos	1999 EVS	71	61,1	68,8	53,3	70,4	22,4	68,9	42,2	30,8
B8. Az egyéni erőfeszítéseket nagyobb mértékben kellene ösztönözni	1999 EVS	30,9	52	54,2	56,8	40	38,5	49,4	56,6	68
B9. "Az államnak több szabadságot kellene adnia a vállalatok számára"	1999 EVS	37,6	n.a.	68	50,6	66,7	49,4	44,6	51,6	43,9
B10. "A nagy jövedelemkülönbségeket csökkenteni kellene" - egyet nem értés (0-100)	1999 EVS	16,8	n.a.	42,1	45,6	34,2	12,2	34,8	27	33,2
	Átlag 1.	46,7	64,2	60,8	58,0	62,8	45,7	55,3	51,1	47,1
	Átlag 2. B1, B9 és B10 kivételével	56,7	64,8	68,0	60,8	66,3	50,0	62,0	59,2	54,2

Ország	Adatforrás	Magyar-ország	USA	Svédország	Hollandia	Ausztria	Portugália	Csehország	Bulgária	Orosz-ország	
C1. Az emberek érdemeik alapján történő elismerése mennyire fontos (0-100)	Szorgalom	1999 EVS	89,7	n.a.	76,9	78,2	80	86,7	88,7	87,5	83,2
C2. "Olyan munka, amelyben az ember érzi, hogy megvalósíthat valamit" Most felsorolok néhány szempontot, amit az emberek a munkahelyükkel kapcsolatban fontosnak tartanak. Kérem, nézze végig a kártyát és mondja meg, hogy Ön személy szerint miket tart fontosnak a munkahelyével kapcsolatban? – említette		1999 EVS	77,2	83,7	72,3	40	56,5	48,1	38,1	64,6	38,5
C3. Gyermeknevelésben a szorgalmasságra, kemény munkára való fölkészítés fontos		1999 EVS	70,8	60,8	3,8	14,5	9,9	68,8	73,3	92	90,5
		Átlag 1. Összes változó	79,2	72,3	51,0	44,2	48,8	67,9	66,7	81,4	70,7
		Átlag 2. C1 kivételével	74,0	72,3	38,1	27,3	33,2	58,5	55,7	78,3	64,5
D1. "Csalni az adóval, ha van rá mód" - Kérem mondja meg a következő állításokról, hogy azokat mindig megengedhetőnek tartja-e, vagy soha meg nem engedhetőnek tartja, vagy valami a kettő között. Elutasítás mértéke (0-100)	Szabálykövetés	1999 EVS	88	86,5	84,3	80,1	87,8	84,2	88,7	89,1	78,2
D2. "Állami juttatásokat jogtalanul igénybe venni" - Kérem mondja meg a következő állításokról, hogy azokat mindig megengedhetőnek tartja-e, vagy soha meg nem engedhetőnek tartja, vagy valami a kettő között. Elutasítás mértéke (0-100)		1999 EVS	92,9	87,1	88,1	94,6	88	88,4	91,1	90,1	86,2
D3. "Jegy és bérlet nélkül utazni egy tömegközlekedési eszközön" - Kérem mondja meg a következő állításokról, hogy azokat mindig megengedhetőnek tartja-e, vagy soha meg nem engedhetőnek tartja, vagy valami a kettő között. Elutasítás mértéke (0-100)		1999 EVS	69,5	81,9	79,2	80,6	86,1	79,4	78,5	85	71,6
		Átlag	83,5	85,2	83,9	85,1	87,3	84,0	86,1	88,1	78,7
E1. A vállalkozások a közjót szolgálják, a jólét termelésének alapját jelentik	Vállalkozói hűség	2007 Gallup Flash Eurobarometer	51,7	75	78,9	78,8	72,7	83,7	48,6	n.a.	n.a.
E2. A vállalkozókat a legmagasabb státuszú foglalkozásnak tartók aránya		2007 Gallup Flash Eurobarometer	8,4	40,3	27,6	43,4	31,9	35	14,6	n.a.	n.a.
E3. Inkább önfoglalkoztató lenne		2007 Gallup Flash Eurobarometer	42,8	61,1	34,9	34,6	35,5	56,7	29,6	n.a.	n.a.
		Átlag	34,3	58,8	47,1	52,3	46,7	58,5	30,9	n.a.	n.a.

International Social Survey Programme: Role of Government I-IV (ISSP 1985-1990-1996-2006). ID: ZA4747. [Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln \(ZA \)](http://www.zentralarchiv.uni-koeln.de/empirische-sozialforschung/)

International Social Survey Programme 2005: Work Orientation III (ISSP 2005). ID: ZA4350. [Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln \(ZA \)](http://www.zentralarchiv.uni-koeln.de/empirische-sozialforschung/)

European Values Study Group and World Values Survey Association. EUROPEAN AND WORLD VALUES SURVEYS FOUR-WAVE INTEGRATED DATA FILE, 1981-2004, v.20060423, 2006.

<http://www.jdsurvey.net/web/evs1.htm>

EQLS 2003: EurLIFE adatbázis <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>

Gallup 2007 Flash Eurobarometer 192 http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_192_en.pdf

Standard Eurobarometer (EB) 64. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_en.pdf

Standard Eurobarometer (EB) 68. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb_68_en.pdf

Standard Eurobarometer (EB) 69. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb_69_first_en.pdf

Eredményeinket a következőkben foglalhatjuk össze:

Bizalom:

- alacsony a közbizalom szintje Magyarországon, hasonló Portugáliához, Csehországhoz, ám némileg magasabb, mint Bulgáriában és Oroszországban. Nem éri ugyanakkor el a svéd, osztrák és holland szintet.

Felelősségvállalás:

- a magyarországi válaszadók – hasonlóan bolgár és orosz társaikhoz – az egyéni felelősségvállalás mértékét 1999-ben inkább túlzottan nagyra tartották, s a többség inkább az állami, egyenlősítő szerepvállalás növelésével értett egyet⁶³.

Szorgalom:

- a szorgalom, a kemény munka társadalmi presztízse Magyarországon nagyon magas, s a válaszadók döntő többsége úgy véli, az emberek elismerésében is a hangsúlyt az egyéni érdemekre kell helyezni⁶⁴.

Szabálykövetés:

- Oroszország kivételével lényegében nincs eltérés az egyes vizsgált országok között: a szabálykövető, tisztességes magatartás társadalmi presztízse mindenütt magas, így Magyarországon is.

Vállalkozói hajlandóság:

- Magyarországon – Csehországhoz hasonlóan – viszonylag alacsony a vállalkozók presztízse, ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban is magas azoknak az aránya, akik – elsősorban a jövedelemnövelési várakozások miatt – szívesen lennének önfoglalkoztatók.

⁶³ „A kifutófiúból az egyik legnagyobb amerikai reklámcég elnökévé lett Brody szerint a cégvezető sikerének egyik záloga, hogy személyesen ismerje az összes munkatársát. Brody szerint a legjobb reklám mindig az, amelyik nem hazudik, tehát etikus. A pénz ugyanis önmagában nem ad értékrendet, legfeljebb egy értékrend eredménye. „Magyarországon nagyon hiányzik a pénz mögül az értékrend” – szögezte le, Alexander Brody, aki szerint Magyarországon ma nagy probléma, hogy az emberek nem vállalnak felelősséget a tetteikért. Brody úgy látja, itt olyan szigorú lépésekre volna szükség, amelyektől már nagyon elszokott a magyar.” (Heti Válasz) Idézi: <http://www.vilaggazdasag.hu/index.php?apps=cikk&cikk=242322>

⁶⁴ Mint azt a fentiekben be is mutattuk, látnunk kell, hogy az „átlagmagyarországi” amikor arról kérdezték, hogy mi kell a személyes sikerhez, érvényesüléshez, azt válaszolta, hogy a személyes tehetségnek, ügyességnek és talpraesettségnek, valamint a kemény munkának és erőfeszítésnek csak másodlagos jelentősége van.